

DARIUSZ ILNICKI

Uniwersytet Wrocławski

Wydział Nauk o Ziemi i Kształtowania Środowiska

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego

USŁUGI W POLSKIEJ LITERATURZE PRZEDMIOTU UJĘCIE CHRONOLOGICZNO-TEMATYCZNE

1

CHRONOLOGICAL AND THEMATIC APPROACH TO SERVICES IN POLISH SPECIALIST LITERATURE

Artykuł wpłynął do redakcji 05.11.2013 r.; po recenzjach zaakceptowany 18.02.2014 r.

ILNICKI D., 2014, *Usługi w polskiej literaturze przedmiotu. Ujęcie chronologiczno-tematyczne* [w:] Klima E. (red.), *Ludność, Mieszkalnictwo, Usługi – w 70. rocznicę urodzin Profesora Jerzego Dzieciuchowicza. Population, Housing, Services – 70th Anniversary of Professor Jerzy Dzieciuchowicz, „Space–Society–Economy”* 13, Department of Population and Services Studies, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 203–246.
/ISSN 1733-3180/

*Dr hab. Dariusz Ilnicki, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego,
ul. Kuźnicza 49/55, 50-138 Wrocław; e-mail: dariusz.ilnicki@uni.wroc.pl*

STRESZCZENIE

W polskich opracowaniach z zakresu geografii usług rzadko można odnaleźć próby całościowych podejść do jej dokonań z różnych punktów widzenia, formułowania ocen pod jej adresem, czy też aktualizacji dokonań na jej gruncie. Skutkuje to m.in. brakiem widocznych postępów na gruncie teorii, praktyki, metodologii badań. W opracowaniu przedstawiono czynniki ograniczające prowadzenie badań usług oraz ich wpływ na specyfikę i charakter powstających prac z tego zakresu. Zarysowane ograniczenia i specyfika prowadzonych badań stanowi tło do zasadniczej części opracowania, a mianowicie chronologicznego i tematycznego przedstawienia problematyki polskiej geografii usług. Charakterystyki poruszanej problematyki dokonano w czterech okresach, określonych mianem: początków

badan sektora usług, z występującymi w tym okresie dwoma podokresami; systematycznych badań usług; „pierwszej dekady” okresu transformacji; współczesnej geografii usług. Geografia usług ewoluowała od rozpatrywania tego rodzaju działalności w ramach geografii osadnictwa/geografii miast, do samodzielnego obszaru badań w obrębie geografii. Rosnące zainteresowanie usługami przyczyniło się do wzrostu liczby publikacji. Po zmianach ilościowych doszło do zmian „strukturalnych”. Rozpoczęto badać usługi przez pryzmat poszczególnych sekcji, działów lub klasy, a nie jako całości (sektora). Dominujący wątek rozważań stanowi szeroko rozumiany handel. W chwili obecnej problematyka handlu analizuje nowe problemy badawcze w swoim obrębie, określane mianem nowej geografii handlu. Konieczna jest większa integracja środowiska zajmującego się badaniami usług na rzecz podejmowania wspólnych badań oraz stworzenia platformy wymiany doświadczeń oraz informacji.

SŁOWA KLUCZOWE: *geografia usług, przegląd literatury, ujęcie chronologiczno-tematyczne, Polska*

1.1. WPROWADZENIE

Pierwszego, nie tyle przeglądu prac z zakresu usług, co całościowej oceny dorobku geografii usług dokonała E. Nowosielska (1972). Ocena ta następnie została przez wspomnianą autorkę rozwinięta i pogłębiona w opracowaniu, w którym nakreśliła główne tendencje rozwojowe geograficznego podejścia w badaniach działalności usługowych, ze wskazaniem na aktualne problemy badawcze w ich obrębie (Nowosielska 1994). Wychodzenie w analizach dotyczących usług od wyżej powołanych dwóch prac jest o tyle istotne i konieczne, gdyż uogólnienia w nich zawarte, każdorazowo przywoływane są przez autorów prac podejmujących się całościowego spojrzenia na usługi na gruncie geografii (Jakubowicz 1993; Werwicki 1998; Kłosowski 2006a). Tym samym stwierdzenia sformułowane przez E. Nowosielską zdają się mieć, jak do tej pory, charakter uniwersalny – ponadczasowy.

Prowadzenie badań z zakresu geografii usług napotyka na trzy zasadnicze ograniczenia. Niezmiennie należą do nich:

– rosnąca heterogeniczność usług jako całości, która praktycznie uniemożliwia zastosowanie podejścia agregatowego w ich badaniu, a co wynika m.in. z odmiennych czynników lokalizacji poszczególnych rodzajów lub grup działalności usługowych, a na co nakłada się brak sprecyzowanej i powszechnie akceptowanej definicji usług. Dodatkowo potęgowana jest ona przez pojawianie się „nowych” rodzajów i kategorii usług;

– tak zwane „uwarunkowania zewnętrzne” (Nowosielska 1994) przez E. Jakubowicz (1993) określane mianem przyczyn natury ekonomicznej, a które

wynikają z braku zainteresowania przez długi czas usługami w polityce, gospodarce oraz nauce. Brak zainteresowania w nauce był pochodną braku ich obecności w polityce oraz gospodarce;

– ułomność podejść badawczych przejawiająca się w przyjmowaniu nieodpowiednich założeń w stosunku do celu, jaki sobie stawia badacz (Nowosielska 1994). Polega ona między innymi na nierozróżnianiu podstawowych pojęć (m.in. sfera–sektor usług, pracujący–zatrudniony), czy braku znajomości istoty i charakteru obowiązującej klasyfikacji działalności.

Wymienione uwarunkowania prowadzenia badań usług, paradoksalnie zamiast słabnąć, bądź też ulegać ograniczeniu, nieustannie zyskują na znaczeniu. Tym samym odciskają one swoje piętno na powstających opracowaniach. Dotyczą one trzech kwestii:

– wycinkowości badań – która dotyczy zarówno poszczególnych składowych sektora, czy szerzej sfery usług, jak również skali obszaru objętego badaniem. Podmiotem badań zazwyczaj są duże miasta (Jakubowicz 1993). Wycinkowość badań jest pochodną ułomności statystyki publicznej, która z jednej strony „nie dostarcza”, ogranicza dostęp do informacji w ramach jednostek osadniczych, a z drugiej preferuje w gromadzeniu danych poziomy regionalne obowiązującego podziału terytorialnego;

– w dalszym ciągu widocznej w podejściach analitycznych tendencji do rozpatrywania zagadnień usługowych w kontekście metod i modeli geografii osadnictwa. W głównej mierze dotyczy to odwoływania się do koncepcji ośrodków centralnych W. Christallera (1963), centrum–peryferie (Friedman 1974) oraz teorii bazy ekonomicznej (Dziwoński 1971; Suliborski 2001). Dotyczy to również wykorzystywanych metod i technik analizy (np. model grawitacji, potencjału, podejścia wielozmienne). Jednak można zauważyć tendencję do częstszego stosowania narzędzi dostarczanych przez geograficzne systemy informacji (GWR, LISA);

– odczuwalnego braku opracowań o charakterze ogólnym – syntetycznym, ujmujących całość problematyki szeroko pojętych usług, rozpatrywanych nie tylko przez pryzmat sektora, ale i całej sfery usług.

Pomimo tego mamy do czynienia ze wzrostem zainteresowania badaniami usług. Jego egzemplifikacją jest systematycznie rosnąca liczba prac. Jak do tej pory w polskiej geografii wyróżniano trzy okresy w rozwoju geografii usług. Przyjmowane były one jako obowiązujące, bez prób dyskusji nad nimi i zasadnością, lub nie, dalszego ich utrzymywania. Jednak „dyskusja” powinna w zasadzie dotyczyć ostatniego okresu określanego „... początkiem niezależnych, systematycznych badań sfery działalności usługowych...” datowanym od początku lat 70. XX w. „do chwili obecnej” (Werwicki 1998, s. 263; zob. Kłosowski 2006a). Właśnie w obrębie tego okresu koniecznym zdaje się być wyróżnienie trzech podokresów. Ich wyróżniki stanowią: przełom lat 90.,

będący początkiem transformacji społeczno-gospodarczej w naszym kraju oraz początek (przełom) XXI wieku. Wskazane graniczne daty mają swoje uzasadnienie odpowiednio w: widocznym wzroście zainteresowania usługami jako przedmiotem badań, które przełożyło się na widoczny wzrost liczby publikacji; oraz „zmiany” podejścia w badaniu usług, polegającym na badaniu zjawisk nowych. W drugim przypadku chodzi o te rodzaje działalności, które wcześniej nie stanowiły przedmiotu zainteresowania geografów lub w szczególności sposób związane były z gospodarką rynkową. Tym samym po zmianach ilościowych, doszło do zmian „strukturalnych”. Nastąpiło przełożenie akcentów, z badania usług jako całości, na rzecz działalności wchodzących w skład poszczególnych sekcji usługowych oraz schodzeniem z badaniami na poziom działu lub klasy. Zostało to podyktowane tym, że zjawisk takich jak, usługi dla przedsiębiorstw, producentów i biznesu, usług profesjonalnych, czy też opartych na wiedzy, związanych z postępem technologicznym, informacyjno-komunikacyjnych, nie można rozpoznać z najwyższych poziomów klasyfikacji. W sposób szczególny dotyczy to ostatniego podokresu, który można określić mianem współczesnej geografii usług, dla której sektor usług i jego sekcje usługowe, stały się w pewnym sensie, nieatrakcyjne dla badania (Ilnicki 2009). Tym samym w rozwoju polskich badań nad usługami proponuję wyróżnienie czterech okresów, a mianowicie okres: (I) początków badań sektora usług do początku lat 70., z występującymi w tym okresie dwoma podokresami, dla których datą graniczną jest koniec II wojny światowej; (II) systematycznych badań usług – przypadający na lata 70. i 80.; (III) „pierwszej dekady” okresu transformacji – lata 90.; (IV) współczesnej geografii usług – począwszy od przełomu wieków.

1.2. POCZĄTKI BADAŃ SEKTORA USŁUG DO POCZĄTKU LAT 70. XX WIEKU

Początek zainteresowania problematyką usług przypada na lata 30. XX wieku. Prace z tego okresu posiadały charakter badań wycinkowych (Werwicki 1998). Dotyczyły one zagadnień związanych z handlem detalicznym (m.in. Jeśman 1938; Ormicki 1938), w kontekście którego podejmowane były próby określenia zasięgu oddziaływania miejscowości jako ośrodków handlu, czy też wpływu kulturalnego i gospodarczego na ich zaplecze (Ormicki 1932ab). Podobne zagadnienia analizowała W. Rewińska (1929), która podjęła się wyznaczenia powiązań Wilna w oparciu o połączenia komunikacyjne. Kolejna grupa zagadnień, w ramach analizy sektora usług, dotyczyła problematyki związanej z szeroko rozumianą oświatą, kształceniem (Książkówna 1932). Również w tym przypadku analiza została podporządkowana zagadnieniu wyznaczenia strefy wpływu (oddziaływania) miasta Krakowa w oparciu o miejsce zamieszkania uczniów. W przypadku wspomnianych badań, analiza zagadnień usługowych pojawiała się niejako „przy okazji”. Wynikało to z faktu, że wchodziły one

w zakres zagadnień rozpatrywanych na gruncie geografii miast. Było to konsekwencją ówczesnego zdefiniowania problematyki rozpatrywanej na gruncie miast mówiącej, że: „Geografia miast zajmuje się krajobrazem miejskim, dążąc do wykrycia prawideł rządzących jego powstaniem, rozwojem, fizjonomią i zróżnicowaniem oraz związkami z otoczeniem (bliższym i dalszym)” (Ormicki 1932a, s. 31). Badania interakcji pomiędzy miastem a jego otoczeniem mieściły się w tzw. „dynamicznej geografii miast” (Dziewoński 1957).

Okres bezpośrednio po drugiej wojnie światowej do początku lat 70. XX w. określany jest jako czas, w którym tematyka usług została zarzucona (Werwicki 1998). Takie stwierdzenie jest jak najbardziej uzasadnione, gdy patrzy się na nie przez pryzmat badań prowadzonych obecnie. Jednak stwierdzeniem lepiej oddającym ówczesny stan badań działalności usługowych jest mówienie o kontynuacji podejścia w analizie usług, zarysowanego w okresie międzywojennym. Wynika to z faktu rozpatrywania działalności sektora usług, w dalszym ciągu, przede wszystkim w ramach studiów nad osadnictwem, głównie w tej jej części dotyczącej geografii miast. Bardzo dobrze obrazują to treści zawarte w opracowaniu A. Malickiego (1939–1946), w którym autor nakreśla zadania, jakie stanęły przed geografiami miast bezpośrednio po II wojnie światowej. Wychodząc w swoich rozważaniach od stwierdzenia, że każde, nawet niewielkie miasto, bez względu na liczbę ludności wywiera silny i wieloraki wpływ, nakreśla trzy płaszczyzny tego oddziaływania, z których dwie mają charakter usługowy. Dotyczą one oddziaływania miast jako ośrodków: handlu detalicznego – hurtowego (targi), kształcenia na poziomie średnim oraz oddziaływania gospodarczego – zakładów produkcyjnych w nich zlokalizowanych. Jedną z pierwszych prac z tego zakresu stanowi opracowanie K. Bromka (1947). Wykorzystując całokształt funkcji administracyjnych, kulturalnych, gospodarczych, komunikacyjnych oraz liczbę ludności, autor dokonał wyznaczenia IX usługowych poziomów hierarchicznych. Pierwszych siedem poziomów zidentyfikował szczegółowo w granicach województwa krakowskiego, ze wskazaniem typowych dla nich zakładów i instytucji usługowych (funkcji). Pozostałe trzy zidentyfikował w skali kraju. Doceniając znaczenie badań nad wielkością i granicami obszarów wpływu miast, zostały one bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej zainicjowane przez Zakład Geografii UMCS w Lublinie. Miały one objąć swoim zasięgiem obszar ówczesnego województwa lubelskiego.

Od przełomu lat 50. i 60. XX w. można mówić o relatywnym wzroście liczby publikacji poruszających problematykę usług. Jednak w dalszym ciągu były one rozważane w głównej mierze przez pryzmat studiów nad osadnictwem. W tym miejscu można wymienić przykłady opracowań o charakterze monograficznym mieszczących się w studiach nad aktywizacją małych miast. E. Romahn-Kwiatkowska (1957) w oparciu o miejsca zamieszkania uczniów, dokonała

wyznaczenia stref maksymalnego oraz minimalnego oddziaływania miasta. Ciekawym stwierdzeniem autorki jest konstatacja, że obszar oddziaływania usługowego w przybliżeniu pokrywa się z granicami wyznaczonymi przez „inne” czynniki gospodarcze. Z kolei J. Endrukajtis (1957) omawia zagadnienie oddziaływania miasta w głównej mierze przez pryzmat handlu detalicznego i targowiskowego. Podobne podejście do problemu zastosowała J. Kremky-Saloni (1957), podkreślając funkcje miasta jako ośrodka kulturalnego. Opracowaniem nawiązującym problematyką do wcześniej wymienionych jest praca L. Kosińskiego i K. Pudło (1958). Autorzy uwzględniając trzynaście rodzajów instytucji usługowych dokonali wyznaczenia obszaru oddziaływania Trzcieńska-Zdrój. Pewnym „*novum*” było dokonanie strefowania obszaru oddziaływania w zależności od siły związku ośrodka z zapleczem. Takie podejście w identyfikacji szeroko rozumianego obszaru oddziaływania ośrodków usługowych i jego strefowania zostało rozwinięte w latach 60. Delimitacja obszarów oddziaływania była „*dotatkem*” do studiów monograficznych wybranych miejscowości (Dziegieć, Pączka, Zajac 1964; Pączka, Szczygielski 1965; Zajac 1967; Straszewicz (red.) 1970). Równocześnie ich wyznaczenie zazwyczaj opierało się o jeden z przejawów działalności usługowej, czy to: rzemiosła (Pączka 1970); handlu (Dziegieć 1967; Pączka, Zajac 1970a); gastronomii (Pączka, Zajac 1970b); oświaty i wychowania (Batorowicz 1970a), czy też zdrowia, sportu i turystyki (Batorowicz 1970b). Jednak coraz częściej zagadnienia obszarów oddziaływania i ciężarów międzyośrodkowych stanowiły główną linię rozważań (Liszewski 1967, 1970b; Liszewski, Zajac 1970). Na bazie prowadzonych badań rozpoczęto dokonywać pierwszych prób syntez oraz formułować wnioski stanowiące podstawę do prowadzenia przyszłych badań (Biderman 1967; Liszewski 1967; Pączka 1967). Związki ośrodków z zapleczem badano zazwyczaj opierając się na: dojazdach do pracy i szkoły oraz instytucji i urzędów państwowych; powiązaniach handlowych oraz migracjach na pobyt stały (m.in. Zajac 1967). Pod koniec lat 60. zaczęto uwzględniać i szerzej analizować wpływ dostępności komunikacyjnej różnymi środkami komunikacji na rozległość i kształt obszaru oddziaływania (Liszewski 1967, 1970ab; Łoboda 1967). Warto zaznaczyć, że określania obszarów oddziaływania dokonywano dla ośrodków co najwyżej szczebla powiatu. Wskazywano równocześnie na konieczność rozwijania problematyki identyfikacji regionów węzłowych, gdyż badania ciężarów i oddziaływania, typologii ośrodków można wykorzystać przy korektach podziału administracyjnego.

Znaczna część opracowań zawierających rozważania dotyczące stref wpływu obszarów oddziaływania bazowały na analizie zagadnień związanych ze szkolnictwem na poziomie średnim i wyższym. Podstawy do prowadzenia tego typu prac czerpano z przywołanych wcześniej opracowań (m.in. Książkówna 1932; Ormicki 1932a). Jedną z pierwszych, jeśli nie pierwszą pracą, traktującą

o obszarach kulturalnego oddziaływania, wyznaczanych w oparciu o kształcenie na poziomie wyższym, jest opracowanie A. Wróbla (1959b). Opierając się na danych zestawionych w układzie wojewódzkim autor wyznaczył przybliżone regionalne zasięgi obsługi pięciu głównych ośrodków akademickich, posiłkując się danymi o liczbie kandydatów w pozostałych 14 „wojewódzkich” ośrodkach akademickich. Końcowe wnioski oraz postawione hipotezy w powoływanej pracy stały się punktem wyjścia bardziej wnikliwego rozpracowania zasięgów oddziaływania poszczególnych ośrodków akademickich (Dziewoński, Iwanicka 1961). W efekcie końcowym, wyróżnione zostały trzy (cztery) podstawowe typy obszarów, co do rozległości zasięgu wpływów. Wskazano przy tym również na konieczność rozpatrywania obszarów oddziaływania w podziale na typy szkolnictwa. Wśród kolejnych prac z tego zakresu, jednak obejmujących mniejszy obszar, jeden ośrodek oraz „wszystkie” poziomy kształcenia, można wymienić opracowanie M. Jeśmana (1961), S. Barszczówny i W. Musiała (1961), J. Jaroszewskiej (1965) i K. Palonki (1965, 1971). Zaznaczyć jednak należy, że zagadnienie kształcenia nie było jedynym „wątkiem usługowym” pojawiającym się w pracach w tym okresie. Można w tym miejscu wymienić m.in. prace dotyczące studiów nad funkcjami usługowymi wsi wraz z ich formami przejściowymi pomiędzy wsią i miastem (Chilczuk 1963) oraz miast (Werwicki 1965), czy też dotyczące handlu hurtowego (Eberhardt, Wróbel 1963), rzemiosła (Wępa 1959), jak również opierania się przy wyznaczaniu obszarów oddziaływania, regionów obsługi, przejazdami osobowymi (Wróbel 1959a). Początek lat 60. to również pojawienie się w schemacie podziału nauk geograficznych, w obrębie geografii ekonomicznej – gospodarczej geografii usług (Leszczycki 1962). Zaznaczyć przy tym należy, że w tym podziale, usługi jako takie, zostały „związane” z handlem. Natomiast „literalne” zdefiniowanie geografii usług nastąpiło po ponad 35 latach, którą określono jako „... część geografii społeczno-ekonomicznej, zajmującej się rozmieszczeniem i organizacją przestrzenną różnych rodzajów działalności usługowych, rozpatrywanych z punktu widzenia ich znaczenia gospodarczego, wpływu jaki wywierają na kształtowanie struktury funkcjonalnej sieci osadniczej, zasięgów oddziaływania ośrodków usługowych oraz zaspokojenia różnorodnych potrzeb życiowych ludności...” (Werwicki 1998, s. 263–264). Poza tym integralną częścią geografii usług jest prowadzenie prac nad podstawami teoretycznymi i metodologią prowadzonych w jej obrębie badań.

1.3. SYSTEMATYCZNE BADANIA USŁUG

Systematyczne badania usług datuje się na początek lat 70. Wśród pierwszych prac z tego okresu wymienić należy opracowania K. Polarczyka (m.in. 1971, 1976ab, 1979) oraz E. Nowosielskiej (1972). W dalszym ciągu

w widoczny sposób uwidaczniały się związki geografii usług z osadnictwem oraz jej obecnością w analizach systemu osadniczego. Na pierwszy plan wysuwały się zagadnienia obszarów oddziaływania, hierarchii ośrodków usługowych oraz dostępności do usług (Kiełczewska-Zaleska 1974; Kwiatkowska 1974; Brodzińska 1979; Korcelli, Potrykowska 1979). Częściowo nawiązującymi do takiego podejścia są prace A. Zagożdżona (1979) oraz E. Jakubowicz (1975, 1976, 1977). Dodatkowym elementem analizy były zagadnienia obszarów oddziaływania ośrodków usługowych, których kontynuacją były opracowania S. Dziewulskiego (1981) oraz B. Maliszowej (1981) koncentrujące się wokół „nowej” kwestii, a dotyczącej kształtowania/przekształcania sieci ośrodków usługowych. Również w tym nurcie mieszczą się dwa kolejne opracowania koncentrujące się na identyfikacji zasięgu oddziaływania centrum handlowego małego miasta (Dziegieć 1984) oraz wydzieleniu zewnętrznych i wewnętrznych stref oddziaływania handlu detalicznego miasta (Suliborski, Dziegieć 1982). Relatywnie rzadziej podejmowane były zagadnienia związane z rozmieszczeniem placówek usługowych, głównie handlowych w ramach organizmu miejskiego (Górka 1973, 1986; Werwicki 1973; Polarczyk 1976b; Suliborski, Dziegieć 1982; Jakubowicz 1987). W analizach nie pomijano pozostałych składowych sektora usług, a mianowicie szkolnictwa (Jakubowicz 1984; Tomczak 1987) i ochrony zdrowia (Nowosielska 1982). W tym okresie powstała relatywnie duża liczba prac, które z jednej strony wprowadzały, a tym samym wykorzystywały metody ilościowe wraz z propozycjami miar służącymi do pomiaru stopnia rozwoju funkcji usługowych (Polarczyk 1970; Kamiński 1971; Brodzińska 1979; Jakubowicz 1979; Koralewski 1979; Maik 1979; Kudłacz 1981). Konsekwencją dynamicznego rozwoju niezależnych badań nad usługami było pojawienie się na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, kilku prac podejmujących próbę podsumowania dotychczasowego rozwoju badań sektora i sfery usług na gruncie polskim (Jakubowicz 1993) i zagranicznym (Nowosielska 1994) oraz syntetyzujących stan obecnej wiedzy z zakresu geografii usług (Werwicki 1998).

Relatywny spadek liczby opracowań z zakresu geografii usług w latach 80., w stosunku do poprzedniego dziesięciolecia, był konsekwencją „rosnącego” kryzysu gospodarczego, dla którego punktem zwrotnym stała się zmiana systemu gospodarowania.

Podobnie jak w przypadku światowej literatury geograficznej z zakresu usług, doszło do wydzielenia się trzech nurtów, płaszczyzn, kierunków badawczych: ekonomicznego, socjologicznego, geograficznego, zwanego inaczej przestrzennym. Zwrócić należy uwagę, że ekonomiczne i geograficzne podejście do badań usług są do siebie bardzo zbliżone. Natomiast głównym „elementem” odróżniającym oba nurty jest przestrzeń, w której umieszcza się zjawisko. Przestrzeń jest atrybutem podejścia geograficznego. Jednak coraz

częściej ta nieostra już granica zacierana jest coraz skuteczniej przez samych badaczy. Geografowie zajmują się ekonomiką funkcjonowania poszczególnych rodzajów działalności, relacjami między popytem a podażą, zachowaniami konsumenckimi itp. Natomiast ekonomiści coraz częściej sięgają do przestrzennych aspektów funkcjonowania usług. Stąd też po 1989 r. coraz trudniej mówić o geografii usług uprawianej „tylko” przez geografów.

1.4. BADANIA USŁUG W „PIERWSZEJ DEKADZIE” OKRESU TRANSFORMACJI

Pierwszą pracą, mieszczącą się w nurcie ekonomicznym, jest praca E. Nowosielskiej (1972). Jej pojawienie jest tym bardziej znaczące, gdyż wyprzedziło podobne ujęcia na gruncie nauk ekonomicznych (Styś 1977; Olearnik, Styś 1989). Natomiast ich przywołanie jest o tyle ważne, że mają one charakter ujęć przestrzennych. Początek i całe lata 90., z zachodzącymi w tej dekadzie zmianami strukturalnymi, charakteryzowały się relatywnym wzrostem liczby prac, które do tego nurtu można zaliczyć (m.in. Werwicki 1992ab, 1994abc; Jelonek 1994; Kaczmarek 1998; Kłosowski 1994, 1997, 2002abc; Ferenc 2000; Hasińska, Hasiński 2000). Dotyczyły one, poza jednym wyjątkiem (Werwicki 1994a) sektora usług, bądź jego składowych, różnych skal przestrzennych, od regionu miejskiego, przez państwo jako całość do porównań międzynarodowych. Jednak więcej prac z zakresu przekształceń strukturalnych gospodarki narodowej jest dziełem ekonomistów niż geografów (m.in. Olearnik 1989; Strihafka 1990, 1992; Małuszyńska 1992; Balicki 1995; Kaźmierczak 2001; Zajdel 2001; Paradysz 2002; Śmiałowska, Jabłoński 2002). Zaznaczyć przy tym należy, że były one również wzbogacane o element przestrzennego zróżnicowania sektora usług (Kujawiński 1990; Opałło 1993ab, 1994, 1995; Strahl, Montygierd-Loybar 1995; Strahl 1999). Poza całościowym, sektorowym ujmowaniem usług można odnaleźć prace odnoszące się do ich struktury wewnętrznej (Sobieska-Karpińska 1990; Strihafka 1991). Należy również przywołać prace analizujące związki pomiędzy rozwojem sektora usług a wielkością bezrobocia (Sucholiński 1994), uwarunkowań i przejawów aktywności rynkowej w usługach (Białaszczyk 1992; Białaszczyk, Kujawiński 1992), czy też oceny rynku usług przez konsumenta (Sobczyk 1992).

Jednak, jak się wydaje, przeważająca większość opracowań mieściła się w nurcie badań geograficznych i przestrzennych. W przeciwieństwie do prac z zakresu geografii usług, które pojawiały się do końca lat 80., w chwili obecnej trudno jest dokonać ich „prostej” klasyfikacji, czy też opisu. Wynika to między innymi z faktu rozpatrywania zagadnień w różnych skalach przestrzennych, w ramach sektora usług jako całości, poprzez poszczególne sekcje, schodząc w dół przez wszystkie poziomy obowiązującej klasyfikacji na podklasie kończąc. Zastosowanie wielokryterialnego podejścia w przedstawieniu dorobku

polskiej geografii usług, powodowałyby niejednokrotnie potrzebę wielokrotnego przywoływania tych samych publikacji. Chcąc jednak tego uniknąć, dalszy przegląd literatury będzie miał charakter problemowy, ze wskazaniem charakterystycznych dla nich elementów.

W grupie publikacji, które pojawiły się w latach 90. XX wieku, zdecydowanie największą liczbę prac, a zarazem najbardziej jednorodnymi wewnątrznie, były opracowania dotyczące szeroko rozumianego handlu. Koncentrowały się one na zagadnieniach ogólnych, związanych z przekształceniami dokonującymi się w handlu detalicznym w początkowym okresie transformacji (Riley, Niżnik 1994; Werwicki 1995), czy też całego dziesięciolecia 1989–1998, w układzie regionalnym, z uwzględnieniem gastronomii (Taylor 2000) i stacji paliw (Miszevska, Slenczek 1998), czy też w skali wewnątrzmijskiej (Górka 2001). Jednak *gross* opracowań dotyczyło szczególnego rodzaju handlu – handlu targowiskowego (Werwicki, Powęska 1993; Powęska 1995ab) oraz szeroko rozumianych działalności usługowych, w których handel odgrywał wiodącą rolę, na obszarach przygranicznych Polski (Matykowski, Kulczyńska 1998; Powęska 1994, 1998ab). Warto przy tym zauważyć, że zainteresowanie poszczególnymi pograniczami było wyraźnie „rozciągnięte i podzielone” w czasie. W początkowym okresie zainteresowanie koncentrowało się na granicy zachodniej. Natomiast pod koniec lat 90. ciężar zainteresowania został przeniesiony na granicę wschodnią. Mówiąc o handlu targowiskowym nie można zapomnieć o fenomenie detalicznego i hurtowego „łódzkiego handlu targowiskowego”, ściśle związanego z przemysłem lekkim (Werwicki 2000). Pozostając przy działalnościach związanych z handlem, należy zauważyć pierwsze prace „rejestrujące” pojawianie się w przestrzeni miast centrów handlowych – handlu wielkopowierzchniowego (Kłosowski, Runge 1999; Szczyrba 2000; Więclaw 2000). Z czasem zainteresowanie tym rodzajem handlu systematycznie wzrastało. Warto tutaj zaznaczyć, że zjawisko to stało się również domeną podejścia ekonomicznego na gruncie ekonomii (m.in. Kłosiewicz-Górecka 2001; Maleszek 1998, 1999ab, 2000, 2004).

Dalsze prace z lat 90. w zdecydowanej większości nawiązywały problematyką, jak i podejściami badawczymi do badań prowadzonych do końca lat 80. Dotyczyło to m.in. zagadnień związanych ze szkolnictwem na poziomie podstawowym i średnim (Jakubowicz 1995) i wyższym (Czyż, Churski, Spychała-Szyska 1996; Juskiewicz 1998; Borowiec 2000; Wołaniuk 2001). Podkreślano w nich, z jednej strony, zachodzące zmiany własnościowe na wszystkich poziomach kształcenia, związane sieci ośrodków kształcenia z siecią osadniczą oraz rolę nauki w kształtowaniu, dynamizowaniu rozwoju społeczno-gospodarczego, jak również rolę ośrodków akademickich w kształtowaniu struktury przestrzennej nauki polskiej (Werwicki 1994c; Chojnicki, Czyż 1997ab). Widoczne były również prace poruszające zagadnienia związane z działalnością

instytucji kultury jako całości (Prawelska-Skrzypek 1999), czy też poszczególnych elementów składowych (podprzestrzeni) wraz z określeniem hierarchii ośrodków kultury oraz wyznaczaniem zasięgów ich oddziaływania (Parysek 1991). Badania z tego zakresu schodziły również na poziom poszczególnych placówek usługowych (Huk 1993, 1994, 1996). Poza analizą rozmieszczenia i oddziaływania placówek, instytucji usługowych, dużo miejsca poświęcano zagadnieniom dostępności do usług (Taylor 1998; Kłosowski, Runge 1999), wraz z podkreśleniem ważności niektórych rodzajów działalności usługowych (Taylor 1997, 1999), czy też dostępności do ściśle określonych działalności – kultury (Rajman, Kłosowski 1989), placówek ochrony zdrowia (Powęska 1990ab), czy też „nowego” zagadnienia – miejsc kultu religijnego (Szymańska 2001). Wskazane do tej pory rodzaje działalności (handel, szkolnictwo, kultura, ochrona zdrowia – z wyłączeniem kultu religijnego) do lat 70. były rozpatrywane „łącznie” i określane mianem funkcji kulturalnej ośrodka. Poza dalszymi opracowaniami z tego okresu analizującymi poziom rozwoju usług (Powęska 2000), potencjał usługowy miast (Lijewski, Sujko 1993), który może stanowić o centralności ośrodków dając w konsekwencji podstawę do ich hierarchizacji (Sokołowski 1999) oraz umieszczania placówek usługowych w szerszym kontekście (Ilnicki 2000; Śleszyński 2001), pojawiły się pierwsze prace badające „nowe” zjawiska w sferze usług.

Na pierwszym miejscu należy wymienić dwie prace E. Jakubowicz (2000) oraz M. Sobczyńskiego i A. Słowika (2000). Obie dotyczą zagadnienia tak zwanych „usług nowych” identyfikowanych przez pryzmat wybranych sekcji usługowych (J + K, M i N) lub poszczególnych działalności schodzących na poziom klasy lub podklasy. W oparciu o nie określano hierarchię jednostek odniesienia przestrzennego, udział usług nowych w potencjale usługowym miast (Jakubowicz 2000) lub nowoczesność i innowacyjność usług w ujęciu agregatowym (Sobczyński, Słowik 2000). W podobnym zakresie treściowym utrzymane było opracowanie W. Wilka (2000) oraz A. Lisowskiego i W. Wilka (2002). Dotyczyły one koncentracji lub rozproszenia usług dla przedsiębiorstw oraz usług konsumpcyjnych w przestrzeni miasta Warszawy.

Natomiast zjawiskami, którymi zainteresowali się geografowie, a które w dalszym ciągu znajdują się w centrum ich zainteresowania, jest szeroko rozumiana bankowość (Weltrowska 1998) i związane z nią przepływy finansowe w szczególnej placówce usługowej jaką jest bankomat (Ilnicki 2001; Retkiewicz 2001). Badania z tego zakresu koncentrowały się z jednej strony na ukazaniu sieci placówek (banków, bankomatów), a z drugiej na poszukiwaniu prawidłowości przestrzennych i związków z innymi wielkościami. W przypadku pracy D. Ilnickiego (2001) warto zwrócić uwagę na poruszoną w niej kwestię dostępności oraz charakteru usługi bankomatowej, koncentracji przestrzennej oraz jej związku z Produktem Krajowym Brutto na 1 mieszkańca. Tym samym

w kontekście zawartych w pracy stwierdzeń dotyczących tego rodzaju usługi, można mówić o niej, jako wskaźniku relatywnego bogactwa oraz dualnym jej obliczu. Mówiąc o usłudze bankomatowej i związanej z nią płatnościami, przez pryzmat karty płatniczej, wspomnieć należy jeszcze o dwóch pracach mających wcześniejszy rodowód, w pewnym sensie wyprzedzających swój czas. Widoczny w nich był związek działalności usługowych z postępem technicznym i technologicznym. Koncentrując się na zagadnieniach przesyłania informacji, były „zapowiedzią społeczeństwa informacyjnego”. Dotyczyły one kontaktów międzynarodowych – liczby i ich czasu – w oparciu o statystyki rozmów telefonicznych (Hoff 1987) oraz połączeń teleksowych (Hoff 1991). W kontekście pojawiania się i badania zjawisk nowych, warto mieć świadomość, że „nowe” nie zawsze będzie nowe, a jest nowym coraz krócej. Jako przykłady niech posłużą innowacyjne rodzaje usług przełomu XX i XXI wieku (Sobczyński, Słowik 2000), którymi były telewizja kablowa, obecnie wypierana przez telewizję satelitarną oraz internetową, czy też w chwili obecnej praktycznie nieistniejące wypożyczalnie kaset video.

1.5. WSPÓLCZESNA GEOGRAFIA USŁUG

Pierwsza dekada XXI wieku to czas dynamicznego wzrostu liczby opracowań z zakresu geografii usług. Podobnie jak wcześniej, w dekadzie lat 90., mamy do czynienia z kontynuacją problematyki z okresu wcześniejszego. Można jednak zauważyć, że dochodziło z jednej strony do przenoszenia akcentów w zainteresowaniach badawczych oraz bardziej „szczegółowego” ujmowania usług. Szczegółowość przejawiała się w „abstrahowaniu” od ujęcia sektorowego i poziomu sekcji PKD, a zajmowaniu się „ściśle” zdefiniowanymi rodzajami działalności – określonym rodzajem placówek usługowych. Sektor usług i jego sekcje usługowe stały się, w pewnym sensie, nieatrakcyjne dla badania. Pomimo tego, w dalszym ciągu pojawiają się opracowania odnoszące się do przekształceń strukturalnych polskiej gospodarki (Kłosowski 2006ab, 2008ab; Woźniak 2009). Widoczne są również prace stawiające sobie za cel określenie poziomu rozwoju usług (Guzik, Gwosdz, Sobala-Gwosdz 2002; Dominiak 2010), czy stopnia serwicyzacji (Mlek 2006; Konecka-Szydłowska 2008; Michniewicz 2008).

Podobnie, jak i w poprzednim okresie, tak i obecnie w centrum zainteresowania badawczego znalazł się handel. Począwszy od nakreślania kierunków rozwoju (Potwora, Potwora 1997; Kwaśnik 2002; Wilk 2005; Środa-Murawska 2007; Maleszyk 2010), poprzez określanie poziomu rozwoju handlu i jego struktury przestrzennej w ramach organizmu miejskiego (Kaczmarek, Kaczmarek 2006; Kaczmarek, Szafranski 2008; Dembicka-Niemiec 2010; Kaczmarek 2010; Ciok, Ilnicki 2011), czy też miasto i jego otoczenie – aglomerację –

traktowane jako miejsce koncentracji handlu zagranicznego (Komornicki 2002). Poza całościowym ujmowaniem handlu, pojawiają się opracowania dotyczące poszczególnych rodzajów placówek handlowych (m.in. Janiszewska 2005; Kozakiewicz 2005). Wydaje się, że do tego nurtu badań można zaliczyć również te obejmujące działalności związane z sekcją H (Hotele i restauracje), ale odnoszące się jedynie do tej ich części, która potocznie określana jest mianem gastronomii (Klima, Bratkowski 2005; Klima, Pluta 2008). Zdecydowanie słabiej niż w poprzednim okresie reprezentowane są badania handlu targowiskowego (Więclaw-Michniewska 2006; Klima, Zajączkowski 2008) oraz handlu hurtowego (Janiszewska, Rochmińska 2009; Kłosowicz-Górecka 2013). Jednak w grupie działalności związanych z handlem, dużą część uwagi poświęca się fenomenowi handlu wielkopowierzchniowego, który „ewoluował” od początkowo, w zasadzie, monofunkcyjnych, jednostkowych lokalizacji, po wielofunkcyjne centra, galerie, czy też pasaże handlowe. Nieodłącznym elementem tej grupy opracowań, a czasem punktem wyjścia jest przede wszystkim przedstawianie przestrzennego rozmieszczenia i ewolucji tego typu obiektów (Jarosz 2002; Kłosowski 2002d; Kociuba 2006; Namyślak 2006; Trzepacz 2006). Handel tego typu nie jest analizowany autonomicznie, oddzielnie, ale zestawiany z pozostałą przestrzenią handlową (Kaczmarek, Kaczmarek 2006; Więclaw-Michniewska 2006), w celu wskazania wzajemnych relacji między nimi (Kłosowski 2002d). Analiza „wielofunkcyjnych placówek handlowych” zaczyna wychodzić poza tradycyjnie przypisywaną im funkcję handlową, a dotyczy całego wachlarza usług, które występują w ich obrębie wraz z podejmowaniem prób typologii centrów handlowych. Równocześnie nowa przestrzeń handlowa (Kaczmarek, Kaczmarek 2006; Więclaw-Michniewska 2006) poddawana jest ocenie przez klientów pod kątem jej funkcjonowania (Kłosowski 2002d; Dzieciuchowicz 2012), rozpatrywana jako miejsce spędzania czasu wolnego (Rochmińska 2011), czy też postrzegana jako element przestrzeni centrum miasta i pełnionych przez nie funkcji (Kajdanek 2006). Wydaje się, że wątek badań związanych z centrami handlowymi zyskuje na znaczeniu, gdyż dochodzi do prób określenia głównych problemów badawczych (Kulczyńska, Matkowski 2010; Czerwiński 2012a), określenia nie tylko stanu, ale i perspektyw rozwoju handlu wielkopowierzchniowego (Czerwiński 2012b), czy też prób zestawiania/porównywania miejskich i pozamiejskich centrów handlowych (Dzieciuchowicz 2012b) wraz z określaniem ich struktury funkcjonalno-przestrzennej (Czerwiński 2010; Czerwiński, Kurowska, Naborczyk 2010). W tym miejscu należy również wymienić opracowanie F. Kłosowskiego (2010) wskazujące na zróżnicowane czynniki i preferencje przestrzennej lokalizacji określonych rodzajów działalności, powodujące w pierwszej kolejności wzrost liczby/gęstości placówek usługowych w dzielnicach śródmiejskich (centrum miasta) z jednoczesną minimalizacją funkcji mieszkaniowej w ich obrębie.

W zasadzie wszystkie prace z zakresu handlu nie wychodzą w swoich rozważaniach poza aglomerację miejską, wskazując przy tym na charakterystyczne etapy rozwoju tego typu handlu w polskiej rzeczywistości gospodarczej (Rochmińska 2005). Opracowaniem mającym szerszy kontekst przestrzenny jest geografia „polskich” hipermarketów (Gwosdz, Sobala-Gwosdz 2008). W przypadku wymienionej pracy na uwagę zasługuje wskazanie na typy strategii lokalizacyjnych oraz czasowe zdefiniowanie faz rozwoju sieci hipermarketów. Jakkolwiek zasadniczo nie odbiegają one od ustaleń wcześniejszych, to nowym elementem jest określenie początku fazy nasycenia na rok 2010. Na uwagę zasługuje również opracowanie W. Zipsera (2006), w którym autor, w oparciu o badania ankietowe klientów wrocławskich sklepów wielkopowierzchniowych, podejmuje próbę zarysowania kształtowania się obszarów oddziaływania. W tym miejscu zaznaczyć należy, że w analizie handlu na gruncie geografii usług, pomijając pięć tradycyjnych zagadnień badawczych, pojawia się również pięć nowych tworzących tzw. nową geografie handlu – subdyscyplinę geografii handlu (Dzieciuchowicz 2012a). Nowa geografia handlu to badania dotyczące: przestrzennej koncentracji i restrukturyzacji handlu, sieci zaopatrzenia handlu, obszarów wykluczenia handlowego, geografii handlu międzynarodowego oraz geografii handlu wirtualnego. Nie wdając się w dyskusję nad zasadnością wydzielenia nowych subdyscyplin, kiedy pojawiają się nowe problemy badawcze w obrębie dyscypliny, stwierdzić należy, że zaczynają pojawiać się prace nawiązujące do tak zarysowanej problematyki (Kłosowicz-Górecka 2010; Kulczyńska, Matkowski 2010; Piekut 2011; Szczukocka 2011; Wilk 2012, 2013).

Pozostałe rodzaje działalności „tradycyjnie” analizowane w ramach sektora są widoczne w dalszym ciągu, ale wyraźnie w mniejszym stopniu. Dotyczą one szeroko rozumianej kultury (Praweńska-Skrzypek 2003; Kruc 2006; Drobniak, Wrana 2008), dostępności do niej jako jednego z elementów sektora usług (Sitek 2002; Dudek-Mańkowska 2005), czy też rozwoju i funkcjonowania poszczególnych rodzajów wchodzących w jej skład (Mordwa, Litaszewska 2008). Zbliżona sytuacja występuje w tej części usług, która dotyczy ochrony zdrowia (Rochmińska 2006; Rochmińska, Barański 2006; Kretowicz 2010, 2012), ale też nie pozbawiona opisu zjawisk nowych (Dobrowolska-Kaniewska, Kruc 2006).

W wyraźny sposób zarysowuje się coraz liczniejsza grupa opracowań dotycząca zagadnień związanych ze szkolnictwem. Dotyczą one wszystkich poziomów kształcenia, od podstawowego (Mordwa 2006), poprzez średnie–ponadpodstawowe – (Guzik 2001, 2002, 2003; Groeger 2006), na wyższym kończąc. Jednak w zdecydowanej większości dotyczą one szkolnictwa wyższego. Obejmują one zróżnicowane spektrum zagadnień z nim związanych. Wychodząc od zagadnień ogólnych (Nowosielska 2002; Kwiatkowski, Roszkowska 2008) koncentrują się na przestrzeni miasta traktowanego jako ośrodek

akademicki, wpływu szkolnictwa na rozwój społeczno-gospodarczy w wymiarze lokalnym i regionalnym (Gaczek 2006; Kociszewski, Krzemień 2008; Marciniowicz, Kaczmarek 2008; Nowakowska, Boryczka 2008; Wiśniewski 2008; Ziolo, Polański 2008), czy też na rozwój przestrzenny (Cichy-Pazder, Januchta-Szostak 2008; Miszewska, Szmytkie 2012); roli, miejsca i rozwoju przestrzeni akademickiej w ramach organizmu miejskiego (Koszalka 2002; Wolaniuk 2006ab, 2008; Liszewski, Szafrąnska, Wolaniuk 2008) oraz jego miejsca w strukturze przestrzennej miasta (Chudak 2008; Kupiec, Truskolaski 2008; Słodczyk, Dembicka 2008); wielkości zasobów, „potencjału” przestrzeni akademickiej (Raczyk 2008) oraz szkół wyższych i zmian jej struktury (Okrasa, Popiński 2006). Równocześnie w rozważaniach na temat szkolnictwa wyższego przewijają się zagadnienia wynikające z „mody” na tworzenie kampusów. Analizy z tego zakresu dotyczą skutków przestrzennych i ekonomicznych, które są konsekwencją ich powstania (Beim, Modrzewski 2008; Dej, Kocaj 2008; Gaczek, Gaczek 2008; Kochanowska, Rembarz 2008). Zwraca się również uwagę, że funkcja kształcenia na poziomie wyższym stanowi ważny składnik metropolitalności (Sierecka-Nowakowska 2008, Liszewski, Szafrąnska, Wolaniuk 2008), a jej bardziej wnikliwe rozpoznanie pozwala na określenie hierarchii ośrodków i obszarów ich oddziaływania (Bajerski 2008a; Ilnicki 2008). Ostatnie z wymienionych zagadnień wydaje się jawić, jako jedno z najbardziej obiecujących, nie tylko, jako części składowej sektora usług. Wynika to z tego, że w kontekście źródeł poszukuje się nowych podejść badania szkolnictwa wyższego w oparciu o rozwój kadry naukowej i dydaktycznej (Czyż 2002), powiązania kadrowe (Bajerski 2008a) i organizacyjne (Ilnicki 2008). Poszerzając analizę kształcenia na poziomie wyższym o miejsca ukończenia szkoły średniej, można pokusić się o podjęcie próby weryfikacji istniejącego podziału terytorialnego, czy też wyznaczenia obszarów metropolitalnych. W „tle” rozważań nad kształceniem oraz samym szkolnictwem wyższym, znajduje się problematyka związana z Gospodarką Opartą na Wiedzy (m.in. Chojnicki, Czyż 2003, 2007, 2008; Stachowiak 2008), czy kapitału ludzkiego (Chojnicki, Czyż 2007; Borowiec 2008; Janc, Czapiewski 2008; Komorowski 2008).

Kolejną grupę zagadnień, która charakteryzowała się względnym przyrostem liczby opracowań, stanowią te dotyczące przestrzennych aspektów funkcjonowania sektora bankowego i związanej z nim działalności finansowej. Kwestie związane z systemem bankowym, rozpatrywanym w kontekście placówek bankowych, były przedmiotem zainteresowania J. Weltrowskiej (2003), J. Weltrowskiej-Jęch (2007) i A. Rochmińskiej (2008a). W pracach związanych z bankami należy zauważyć pojawiające się zainteresowanie coraz bardziej dynamicznie rozwijającą się bankowością elektroniczną (Rochmińska 2008b; Weltrowska-Jęch 2008). Poza wspomnianą problematyką badawczą, przywołane prace koncentrowały się wokół: analiz rozmieszczenia placówek bankowych,

badania związku poziomu rozwoju systemu bankowego z rozwojem społeczno-gospodarczym oraz identyfikacji czynników rozwoju, jak i lokalizacji placówek bankowych. Innym zagadnieniem ściśle związanym z bankowością, a rozpatrywanym na gruncie geografii usług, wykorzystującym jej metodologię, są „specyficzne”, samoobsługowe placówki usługowe, za które można uznać bankomaty (Ilnicki 2003c, 2006, 2007, 2008b). W przypadku tego rodzaju placówek usługowych, jak do tej pory, rozpatrywano kilka zagadnień. „Stały” wątek rozważań stanowi pytanie o charakter – istotę – tego typu usługi. Po „zauważeniu” zjawiska i pierwszych ujęciach przestrzennych, skoncentrowano się na próbach bardziej szczegółowego rozpoznania zjawiska. Dotyczyły one samego fenomenu zjawiska, rozumianego m.in., jako „nowa przestrzeń”, czynników determinujących ich posadowienie, ale już w ramach organizmu miejskiego (Ilnicki 2006) oraz możliwości identyfikacji obszarów węzłowych na podstawie transakcji bankomatowych (Ilnicki 2007). W badaniu zjawisk nowych, jak również w oparciu o fragmentaryczne dane, bardzo często zostaje podkreślane, że wyciągane wnioski i formułowane uogólnienia charakteryzują się znacznym marginesem błędu. Dlatego też w odniesieniu do ostatniej, jak do tej pory pracy z tego zakresu, w oparciu o dane o transakcjach bankomatowych, pozytywnie zweryfikowano hipotezę o możliwości opisu tego typu zjawisk, posiadając częściową wiedzę na ich temat (Ilnicki 2006, 2007).

Innym zjawiskiem usługowym, które w zasadzie dopiero wkracza do geograficznej literatury przedmiotu, są płatności za określone dobra i usługi, dokonywane kartą płatniczą. Jak do tej pory koncentrowały się one wokół przestrzennych i czasowych zmian, liczby punktów akceptujących płatności kartami płatniczymi w ramach miast ogółem (Ilnicki 2005) oraz ich „szczegółowych” lokalizacji (Ilnicki, Krawczyk 2006). Równocześnie nieodłącznie badaniu nowych zjawisk towarzyszą pytania, nie tyle jakimi metodami, ale w jaki sposób badać w przestrzeni miasta zjawiska nowe? Mając charakter zjawisk dyfuzyjnych, pojawiając się, wykazują tendencje do koncentracji w określonych miejscach. W początkowej fazie nie są one przestrzennie skorelowane z występowaniem ludności, z jej koncentracją. Charakteryzują się wysokim stopniem centralności. Posiadają nadwyżkę podaży nad popytem miejscowym. Równie istotnym jest fakt, że generują przepływy osób, informacji, pieniądza, tworzą „węzłowość” określonych miejsc. Należy przy tym zaznaczyć, że obecnie dokonywane płatności bezgotówkowe oraz bankomaty mają jedną „wspólną” cechę, a mianowicie kartę płatniczą, która posiada funkcję poboru pieniądza z bankomatu oraz funkcję płatniczą.

Wydaje się, że nie tylko w przypadku polskiej geografii usług, ale również i światowej, zagadnienia związane z Internetem, jako takim, ale również traktowanym jako narzędzie wykorzystywane w prowadzeniu innych rodzajów działalności, to badania z tego zakresu będą charakteryzować się wysoką

dynamiką. Pierwsze prace dotyczyły wyposażenia infrastrukturalnego, jakim są kawiarnie internetowe, jako miejsca w cyberprzestrzeni (Ilnicki 2002) i fizycznie istniejącej placówki usługowej (Ilnicki 2003b, 2004), z sygnalizowaniem społecznych aspektów zjawiska, czy też rozpatrywania go w kategoriach nowości, konieczności, czy przemijającej mody (Ilnicki, Neckar-Ilnicka 2007). Mówiąc o Internecie jako zjawisku, warto wymienić prace, które poruszają zagadnienia z „pogranicza geografii”. Chodzi w tym miejscu o postrzeganie Internetu, nie tylko jako miejsca pracy, ale i rozrywki oraz zamieszkania (Retkiewicz 2002a). W tym kontekście warto zauważyć pojawiające się dyskusje, zestawiania, łączenie, czy też oddzielne traktowanie rzeczywistości fizycznej i rzeczywistości wirtualnej, czy przestrzeni geograficznej z cyberprzestrzenią (Ilnicki 2006, 2008c; Retkiewicz 2008a). Internet nie jest, jak wieszczono, końcem geografii, jest początkiem geografii Internetu i działalności z nim związanych (Castells 2003, 2007). Internet tylko pozornie jest bezmiejskowy, aprzestrzenny (Ilnicki, Janc 2008). Opisywany jest przez pryzmat – firm informatycznych – które przyczyniły się do jego powstania, obecnego funkcjonowania i dalszej ekspansji (Micek 2008; Retkiewicz 2008b; Kilar 2009) oraz Internetu jako narzędzia do osiągnięcia określonego celu. Jednym z nich jest przeniesienie części działalności usługowych do Internetu i powstania „nowego” rodzaju usług – usług elektronicznych (Dominiak 2008b; Piekut 2011; Szczukocka 2011). Problematyka badań, związanych bezpośrednio i pośrednio z Internetem, jest tak samo silnie zróżnicowana wewnętrznie, jak on sam. Dotyczy ono zagadnień związanych z uwarunkowaniami kształtowania się polskiego – europejskiego – społeczeństwa informacyjnego (Klima 2002; Retkiewicz 2002b; Jakubowicz 2006), relatywnie rzadko analizowanych przepliwów w Internecie i cyfrowej węzłowości miejsc (Ilnicki, Janc 2008), innowacyjności w sferze usług (Dominiak 2011), czy na poziomie przedsiębiorstw (Perdał 2008; Gierańczyk, Kordowska 2013), „tworzenia” społeczności sąsiedzkich (Hławka, Kotus 2008), czy też wykorzystywania zasobów Internetu, portali społecznościowych jako źródła danych (Bajerski 2008b).

Ostatnia grupa opracowań jest czymś pośrednim pomiędzy ujmowaniem działalności usługowych z punktu widzenia sektora i sfery usług oraz „literalnie” nazwanych rodzajów działalności. Stanowią je prace, które wychodzą w swoich analizach poza jedną sekcję usługową. Odnoszą się one zazwyczaj do działalności usługowych stanowiących charakterystyczną ich grupę lub nawiązującą do autorskich podejść klasyfikacyjnych. Dotyczy to w pierwszej kolejności tzw. usług otoczenia biznesu, które rozpatrywane są przez pryzmat podmiotów gospodarczych zaliczonych do sekcji J i K (Guzik, Gwosdz, Sobala-Gwosdz 2001; Dobrowolska-Kaniewska 2007; Dominiak 2004, 2006, 2008ac). Poza tym często są one określane mianem usług produkcyjnych lub dla przedsiębiorstw, stanowiąc istotny składnik grupy tzw. usług „nowych” (Jakubowicz 2000).

Bardzo blisko tej grupy opracowań znajdują się prace dotyczące usług określanych mianem usług dla producentów i biznesu. Dotyczą one z jednej strony zagadnień ogólnych z nimi związanych, poruszając niezmiennie kwestie definicyjne i klasyfikacyjne (Dzieciuchowicz 2009a), czy też ich rozwoju w czasie (Dzieciuchowicz 2009b), jak również poszukują prawidłowości przestrzennego rozmieszczenia (Dzieciuchowicz 2008, 2009cde). Ujęcia całościowe wzbogacane są szczegółowymi analizami działalności usług pośrednictwa w obrocie nieruchomościami (Groeger 2005), rzadziej analizowanymi, rzeczoznawstwa majątkowego (Groeger 2008, 2009), wynajmu maszyn i urządzeń (Janiszewska 2009), czy też działalnościami związanymi z badaniami i rozwojem (Golińska-Pieszyńska 2009ab). W przypadku usług dla producentów i biznesu, zakres działalności, które je tworzą, jest poszerzany w stosunku do $J + K$ i zazwyczaj powstaje poprzez grupowanie działalności na poziomie działu (Werwicki 1998; Dzieciuchowicz 2009a). „Nowymi” działalnościami w tym zestawie są handel hurtowy i komisowy, transport towarowy i gospodarka magazynowa, działalność wspierająca transport oraz poczta i telekomunikacja. Jednak, pomimo „odmiennego” zakresu, są one określane m.in. mianem usług otoczenia biznesu (Dzieciuchowicz 2009a). Równocześnie usługi dla przedsiębiorstw i biznesu stanowią jedną z głównych dziedzin usług rynkowych, które jako „odmienna grupa” jest również przedmiotem zainteresowania badawczego (Dzieciuchowicz 2005abcde, 2008). Są one określane także mianem komercyjnych, płatnych, prywatnych (Dominiak 2006; Kaczmarek 2008). Obejmują większość sekcji usługowych. Dopełnienie ich, w ramach sektora usług, stanowią tzw. usługi nierynkowe (Dzieciuchowicz 2006abcd).

Nowym zagadnieniem pojawiającym się na gruncie geografii jest outsourcing (Mielcarek 2008), który, jak się wydaje, częściowo można utożsamiać z wcześniej pojawiającym się na gruncie geografii usług określeniem eksternalizacja. Nadmienić przy tym należy, że ze wspomnianym pojęciem współwystępuje offshoring. Jednak w kwestii pojęć dotyczących nowych trendów umiędzynaradawiania usług istnieje zauważalny „bałagan” (Rybiński 2008). Jakkolwiek jest to zjawisko, które w większym stopniu jest rozpoznane na gruncie ekonomicznym niż geograficznym, to opierając się na prognozach dynamicznego rozwoju tych zjawisk, należałoby wypracować metodologię prowadzenia tego typu badań przy globalizującym się rynku usług (Masłowski 2008).

1.6. PRÓBA PODSUMOWANIA

Badania działalności usługowych, na gruncie polskiej geografii, posiadają relatywnie długą tradycję. W początkowym okresie stanowiły one niejako „dodatek” do badań wchodzących w zakres zainteresowań badawczych geografii miast. Działalności usługowe, chociaż w ten sposób o nich nie mówiono, służyły

do identyfikacji zasięgu oddziaływania kulturalnego miasta, które od czasu do czasu łączono z oddziaływaniem gospodarczym. Od początku lat 70. po „wykryształowaniu” się usług i zapoczątkowaniu ich systematycznych badań, prace koncentrowały się wokół określenia poziomu rozwoju sektora III. Następnie, w oparciu o poziom wykształcenia funkcji usługowej, przeprowadzano hierarchizację ośrodków usługowych z identyfikacją obszarów ich oddziaływania. Tym samym łącząc te dwa elementy dochodziło do określenia struktury przestrzennej usług. Równie licznie powstawały prace zajmujące się siecią placówek usługowych. W tym przypadku chodziło głównie o rozmieszczenie placówek handlowych z systematycznie wzrastającym w analizach znaczeniem szkolnictwa, wszystkich poziomów kształcenia oraz ochrony zdrowia i opieki społecznej. Rozpatrywano je w różnych skalach przestrzennych, ale tylko w nielicznych przypadkach schodziły one na poziom wewnątrzmięjski.

Do początku lat 90. konsekwentnie przestrzegano czystości aparatu pojęciowego i metodologicznego. W kolejnym okresie można mówić o początkach badań w szerokim spektrum odniesień przestrzennych; początkach „rozluźnienia” aparatu pojęciowego; częściowego odchodzenia w badaniach od oficjalnej statystyki, z poszukiwaniem „własnych” danych; analizą wybranych rodzajów działalności wchodzących w skład usług, „zapominając” jednak przy tym, że są one składnikiem sektora usług. Początek nowego wieku to jeszcze większy przyrost liczby publikacji niż w dekadzie lat 90., z postępującym rozdrobieniem tematycznym, w którym zauważalne są „mody” na określone zagadnienia. Patrząc całościowo na dokonania polskich badań działalności usługowych można pokusić się o kilka ogólnych stwierdzeń i wniosków.

Zdecydowana większość opracowań ma charakter badań rejestrujących ich stan w danym momencie czasu. Sytuacja ta w jeszcze większym stopniu pogłębia już występujący niedostatek badań dynamicznych. Wydaje się, że poza samym problemem badawczym, dużo większą uwagę należałoby poświęcać wyborowi „podstawowej” jednostki przestrzennej, w ramach których będą prezentowane zgromadzone wcześniej dane. Nie mniej istotnym jest wskazywanie na potrzebę większej dbałości w przypadku kwestii definicyjnych i klasyfikacyjnych. Wydaje się, że same w sobie próby porządkowania, jakkolwiek cenne, podobnie jak w przypadku innych działów geografii, nie przyniosą spodziewanych rezultatów. Jedynym antidotum – złotym środkiem – na pogłębiający się chaos i „eklektyzm”, wydaje się być dbałość o czystość i konsekwencję pojęciowo-klasyfikacyjną. Z coraz większą siłą uwidacznia się brak badań porównawczych obejmujących kilka „charakterystycznych obszarów” kraju, na bazie których można byłoby formułować wnioski natury ogólnej, a nie mających jedynie charakteru przypuszczeń. Jednak złagodzenie wskazanych niedostatków wymaga spełnienia dwóch podstawowych warunków. Pierwszym jest integracja środowiska, polegająca na (s)tworzeniu zespołów,

które zajęłyby się badaniami, szeroko lub wąsko zdefiniowanymi działalnościami, mieszczącymi się w ramach sektora, sfery usług. Po drugie niezbędnym jest monitorowanie badanych zjawisk w sposób „ciągły”.

Przesłanki do takiego sposobu prowadzenia badań są już widoczne. Jedną z nich jest „krystalizowanie” się ośrodków, w których badania usług stanowią ważny składnik ich działalności naukowej przez pryzmat liczby publikacji, bądź istniejących zespołów zajmujących się nimi. Kolejną stanowi obecność osób specjalizujących się w badaniu usług w określonej skali przestrzennej i/lub rodzaju działalności. Ostatecznie, dobrym punktem wyjścia do tworzenia zespołów badawczych, są trzy publikacje pod redakcją J. Dzieciuchowicza (2005f, 2006e, 2009f). Dwa pierwsze opracowania dotyczą analizy usług w skali wewnątrzmięjskiej – Łódź – dla całego sektora usług, w podziale na usługi określane mianem rynkowych (2005f) i nierynkowych (2006e), analizowane według takiego samego podejścia dla wszystkich rodzajów działalności. Natomiast trzecie (2009f), poza całościowym spojrzeniem na usługi dla przedsiębiorstw i biznesu, zawiera ogólne prawidłowości rozwoju i funkcjonowania tego typu usług w przestrzeni wielkomiejskiej. Stanowi to doskonały punkt wyjścia w badaniach przestrzeni usługowej innych dużych miast.

Początkiem „nowego” podejścia do prowadzenia badań mogłoby stanowić stworzenie wspólnej „platformy wymiany” informacji na temat dotychczasowych dokonań, obecnego stanu i potencjalnych perspektyw badawczych. Nie tylko w kontekście gwałtownego przyrostu liczby publikacji, ale również ich rozproszenia, wydaje się być to wręcz konieczne. Platformę wymiany może stanowić wspólna, cykliczna publikacja bibliografii z zakresu geografii usług, stworzenie czasopisma geograficznego dedykowanego działalnościom usługowym, czy też międzyuczelnianego portalu internetowego. Wówczas postęp technologiczny, innowacje, które poszerzają obszar zainteresowań badawczych, przyczyni się do lepszego ich poznania.

LITERATURA

- Bajerski A., 2008a, *Sieciowe powiązania kadrowe ośrodków akademickich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 80(2), IGiPZ PAN, s. 289–300.
- Bajerski A., 2008b, *Możliwości wykorzystania serwisów społecznościowych w badaniu zasięgów oddziaływania przestrzennego szkolnictwa wyższego (na przykładzie portalu „nasza-klasa”)* [w:] „Geopolis – Elektroniczne Czasopismo Geograficzne” 1, s. 81–89.
- Balicki L., 1995, *Struktura sektorowa pracujących według EKD*, „Wiadomości Statystyczne” 40(10), s. 23–26.
- Barszczyńska S., Musiał W., 1961, *Przestrzenny zasięg kulturalnego oddziaływania łódzkiego ośrodka akademickiego*, „Łódzkie Czasopismo Gospodarcze” 9, s. 53–68.

- Batorowicz Z., 1970a, *Oświata i kultura* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 163–185.
- Batorowicz Z., 1970b, *Zdrowie sport i turystyka* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 186–191.
- Beim M., Modrzewski B., 2008, *Dostępność transportowa i układ przestrzenno-funkcjonalny kampusu uniwersyteckiego Morasko w Poznaniu* [w:] Markowski, Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 297–310.
- Białaszczyk U., 1992, *Uwarunkowania aktywności rynkowej w usługach*, „Wiadomości Statystyczne” 37(4), s. 1–4.
- Białaszczyk U., Kujawiński J., 1992, *Przejawy aktywności rynkowej w usługach – warunki i działania*, „Wiadomości Statystyczne” 37(3), s. 18–22.
- Biderman E., 1967, *Kryterium hierarchizacji osiedli centralnych w badaniach na Pomorzu Zachodnim* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, s. 32–49.
- Borowiec M., 2000, *Terytorialne pochodzenie studentów Wydziału Geograficzno-Biologicznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie* [w:] Ziolo Z. (red.), *Działalność człowieka i jego środowisko. Księga ku czci Profesor Marianny Kozaneckiej w 70. rocznicę urodzin*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, s. 37–353.
- Borowiec M., 2008, *Rola kapitału ludzkiego w procesie podnoszenia konkurencyjności układów przestrzennych* [w:] Ilnicki D., Janc K. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych „Europa bez granic – nowe wyzwania”*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 3, s. 91–98.
- Brodzińska B., 1979, *Hierarchia funkcjonalna jednostek osadniczych powiatu czarnkowskiego* [w:] Chojnicki Z. (red.), *Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych*, „Seria Geografia” 18, UAM w Poznaniu, s. 53–64.
- Bromek K., 1947, *Układ przestrzenny ośrodków usługowych w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem woj. krakowskiego*, „Przegląd Geograficzny” 21(3–4), s. 286–291.
- Castells M., 2003, *Galaktyka Internetu*, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań, s. 233–273.
- Castells M., 2007, *Spoleczeństwo sieci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Chilczuk M., 1963, *Sieci ośrodków więzi społeczno-gospodarczej wsi w Polsce*, „Prace Geograficzne” 45, Instytut Geografii PAN.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1997a, *Charakter i rola ośrodków naukowych w Polsce* [w:] *Struktura przestrzenna nauki polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, s. 25–44.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1997b, *Regionalny układ nauki w Polsce i jego zmiany* [w:] *Struktura przestrzenna nauki polskiej*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, s. 45–107.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2003, *Polska na ścieżce rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. Podejście regionalne*, „Przegląd Geograficzny” 75(1), IGiPZ PAN, s. 23–39.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2007, *Rola kapitału ludzkiego w kształtowaniu gospodarki opartej na wiedzy w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 79(3–4), IGiPZ PAN, s. 423–438.

- Chojnicki Z., Czyż T., 2008, *Gospodarka oparta na wiedzy w regionach metropolitalnych i aglomeracjach miejskich w Polsce* [w:] Marszał T. (red.), *Rola polskich aglomeracji wobec wyzwań Strategii Lizbońskiej*, 120, Tom wydany z okazji jubileuszu 50-lecia KPZK PAN, KPZK PAN, Warszawa, 80 s.
- Christaller W., 1963, *Ośrodki centralne w Południowych Niemczech*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1, s. 1–72.
- Chudak M., 2008, *Znaczenie funkcji akademickiej w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym miasta średniej wielkości (przykład Leszna)* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 214–225.
- Cichy-Pazder E., Januchta-Szostak A., Zaniewska H., 2008, *Wkład Wydziału Architektury Politechniki Poznańskiej w rozwój przestrzenny miast wielkopolskich* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 320–329.
- Ciok S., Ilnicki D., 2011, *Handel detaliczny w przestrzeni dużego miasta na przykładzie Wrocławia* [w:] Marciniak K., Sikora K., Sokołowski D. (red.), *Koncepcje i problemy badawcze geografii*, WSG, Bydgoszcz, s. 219–237.
- Czerwiński S., 2010, *Węzeł Bielański jako centrum usługowo-logistyczno-produkcyjne Wrocławia*, Uniwersytet Wrocławski, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, praca magisterska, maszynopis.
- Czerwiński S., 2012a, *Centra handlowe – główne problemy badawcze*, „Studia Miejskie” 8, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 171–188.
- Czerwiński S., 2012b, *Handel wielkopowierzchniowy Wrocławia – stan obecny i perspektywa rozwoju* [w:] Ilnicki D., Janc K. (red.), *Badania regionalnych i lokalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 29, s. 155–179.
- Czerwiński S., Kurowska A., Naborczyk K., 2010, *Struktura funkcjonalno-przestrzenna „Węzła Bielańskiego”*, „Przegląd Geograficzny” 82(3), s. 285–304.
- Czyż T., 2002, *Rozwój kadry naukowo-dydaktycznej geografów i powiązania ośrodków akademickich w procesie jej kształcenia w Polsce w latach 1990–2000*, „Przegląd Geograficzny” 74(1), IGiPZ PAN, s. 3–27.
- Czyż T., Churski P., Spychała-Szyska H., 1996, *Weryfikacja makroregionu poznańskiego w świetle migracji studentów* [w:] Czyż T. (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 69–95.
- Dej M., Kocaj A., 2008, *Kampus 600-lecia Odnowienia Uniwersytetu Jagiellońskiego jako bodziec przekształceń południowo-zachodniej części Krakowa* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 198–213.
- Dembicka-Niemiec A., 2010, *Rola funkcji handlowej w strukturze gospodarczej Opola*, „Studia Miejskie” 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 127–135.
- Dobrowolska-Kaniewska H., 2007, *Instytucje otoczenia biznesu na Dolnym Śląsku* [w:] Brezdeń P., Grykień S. (red.), *Od lokalnego do globalnego wymiaru gospodarowania przestrzenią – nowe jakości przestrzeni społeczno-ekonomicznej*, Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych, t. 9, Uniwersytet Wrocławski, s. 47–57.

- Dobrowolska-Kaniewska H., Kruc M., 2006, *Nowy element sfery usług w mieście na przykładzie punktów protetyki sluchu* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 297–310.
- Dominiak J., 2004, *Otoczenie biznesu jako czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego*, „Przegląd Geograficzny” 76(2), IGiPZ PAN, s. 209–234.
- Dominiak J., 2006, *Struktura przestrzenna komercyjnych usług dla biznesu w aglomeracji poznańskiej* [w:] Słodczyk J., Klimek R. (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, s. 53–62.
- Dominiak J., 2008a, *Aspekty regionalne rozwoju usług dla biznesu w Polsce* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 77–92.
- Dominiak J., 2008b, *Poziom rozwoju usług elektronicznych w Polsce na tle państw Unii Europejskiej* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 9–28.
- Dominiak J., 2008c, *Zmiany struktury usług dla biznesu w aglomeracji poznańskiej w latach 1995–2005* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 179–189.
- Dominiak J., 2010, *Zmiany w strukturze usług w aglomeracji poznańskiej w latach 1997–2007*, „Studia Miejskie” 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 95–104.
- Dominiak J., 2011, *Innowacyjność w sferze usług*, „Przegląd Geograficzny” 83(4), s. 435–452.
- Drobnik A., Wrana K., 2008, *Przemysły kultury jako czynnik konkurencyjności miast* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 101–111.
- Dudek-Mańkowska S., 2005, *Infrastruktura kultury w strefie podmiejskiej Warszawy* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Współczesne procesy urbanizacji i ich skutki*, „XVIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 143–152.
- Dzieciuchowicz J., 2005a, *Problematyka badawcza usług rynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 4–7.
- Dzieciuchowicz J., 2005b, *Problematyka badawcza usług rynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 3–6.
- Dzieciuchowicz J., 2005c, *Rozwój i struktura przestrzenna usług rynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 7–46.
- Dzieciuchowicz J., 2005d, *Tendencje rozwojowe oraz przemiany strukturalne i przestrzennie w usługach rynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 249–252.
- Dzieciuchowicz J., 2005e, *Typologia przestrzenna usług rynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 47–64.

- Dzieciuchowicz J., 2005f (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dzieciuchowicz J., 2006a, *Ilościowe i jakościowe zmiany sfery usług nierynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 229–235.
- Dzieciuchowicz J., 2006b, *Istota oraz cechy dystynktywne sfery usług nierynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 3–10.
- Dzieciuchowicz J., 2006c, *Rozwój i struktura przestrzenna usług nierynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 11–31.
- Dzieciuchowicz J., 2006d, *Typologia przestrzenna usług nierynkowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 32–41.
- Dzieciuchowicz J., 2006e (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dzieciuchowicz J., 2008, *Stapial typology of market services in Łódź* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 121–132.
- Dzieciuchowicz J., 2009a, *Indywidualność usług dla producentów i biznesu* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 5–17.
- Dzieciuchowicz J., 2009b, *Rozwój usług dla producentów i biznesu w Łodzi* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 18–31.
- Dzieciuchowicz J., 2009c, *Struktura przestrzenna usług dla producentów i biznesu* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 32–49.
- Dzieciuchowicz J., 2009d, *Typologia przestrzenna usług dla producentów i biznesu* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 50–60.
- Dzieciuchowicz J., 2009e, *Rozwój i funkcjonowanie usług dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej Łodzi – ogólne prawidłowości* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 184–190.
- Dzieciuchowicz J., 2009f (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Dzieciuchowicz J., 2012a, *Nowa geografia handlu* [w:] *Zróźnicowanie przestrzeni społeczno-ekonomicznej – wybrane problemy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 12, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 37–53.
- Dzieciuchowicz J., 2012b., *Wielkie centrum handlowe w przestrzeni miejskiej i pozamiejskiej. Manufaktura w Łodzi i Ptak w Rzgowie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Dziegieć E., 1967, *Usługi handlowe jako kryterium wyznaczania zasięgu wpływów ośrodka lokalnego* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, 2, s. 61–68.
- Dziegieć E., 1984, *Zasięg oddziaływania centrum handlowego małego miasta*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Geographica” 3, s. 69–85.
- Dziegieć E., Pączka S., Zajac F., 1964, *Głubczyce jako ośrodek lokalny*, Komunikaty, Seria monograficzna 43, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu.
- Dziewoński K., 1957, *Rozwój problematyki badań geograficznych nad małymi miastami* [w:] Dziewoński K. i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, „Prace Geograficzne” 9, Instytut Geografii PAN, PWN, Warszawa, s. 19–36.
- Dziewoński K., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod ich zastosowań*, „Prace Geograficzne IG PAN” 87.
- Dziewoński K., Iwanicka E., 1961, *Miejsce zamieszkania (pochodzenia) słuchaczy wyższych uczelni w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 33(1), Instytut Geografii PAN, s. 129–135.
- Dziewulski S., 1981, *Próba kształtowania sieci ośrodków usługowych na obszarze województwa* [w:] *Ośrodki usługowe*, „Biuletyn KPZK PAN”, s. 5–34.
- Eberhardt P., Wróbel A., 1963, *Regiony handlu hurtowego w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 35(1), Instytut Geografii PAN, s. 21–29.
- Endrukajtis J., 1957, *Myszyniec* [w:] Dziewoński K. i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, „Prace Geograficzne” 9, Instytut Geografii PAN, PWN, Warszawa, s. 115–165.
- Ferenc J., 2000, *Spatial distribution of the services sector in Łódź* [w:] Marszał T. (red.), *Local economy and urban development in Poland*, Ośrodek Badawczy Europejskiej Polityki Przestrzennej i Rozwoju Lokalnego, Uniwersytet Łódzki, s. 95–105.
- Friedaman J., 1974, *Ogólna teoria rozwoju spolaryzowanego* [w:] Rościszewski M. (red.), *Przestrzeń krajów trzeciego świata. Problemy Metodologiczne*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1–2, IG PAN, Warszawa.
- Gaczek W.M., 2006, *Poznań jako ośrodek akademicki* [w:] Gaczek W.M., Kaczmarek M., Marcinowicz D. (red.), *Poznański ośrodek akademicki. Próba określenia wpływu studentów na rozwój miasta*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Gaczek W.M., 2008, *Uczelnie w przestrzeni fizycznej i gospodarce miasta. Tradycyjne lokalizacje centralne a kampusy w strefie zewnętrznej miasta* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 61–80.
- Gierańczyk W., Kordowska A., 2013, *Innowacyjność przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych w woj. kujawsko-pomorskim*, „Wiadomości Statystyczne” 58(5), s. 83–97.
- Goetting W., 1980, *Geografia drobnego przemysłu i usług*, PWE, Warszawa.
- Golińska-Pieszyńska M., 2008a, *Działalność badawczo-rozwojowa w Łodzi* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 172–183.

- Golińska-Pieszyńska M., 2008b, *Działalność badawczo-rozwojowa w Łodzi jako jeden z czynników konkurencyjności miasta* [w:] Ślodeczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 159–168.
- Górka Z., 1973, *Koncentracja handlu detalicznego Krakowa w dzielnicy katastralnej Śródmieście*, „Folia Geographica. Seria Geographica-Oeconomica” 6, s. 7–11.
- Górka Z., 1986, *Śródmiejskie ośrodki usługowe wybranych miast Polski Południowej*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Górka Z., 2001, *Bieżące przemiany funkcji handlowej dzielnicy Śródmieście w Krakowie w obrębie Plant* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, „XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 237–242.
- Groeger L., 2005, *Usługi pośrednictwa w obrocie nieruchomościami* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 214–226.
- Groeger L., 2006, *Szkolnictwo średnie publiczne* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 70–85.
- Groeger L., 2008, *Specyfika profesjonalnych usług rzeczoznawstwa majątkowego* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 133–142.
- Groeger L., 2009, *Usługi rzeczoznawstwa majątkowego* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 128–140.
- Guzik R., 2001, *Dostępność do szkolnictwa a szanse życiowe w obszarach wiejskich* [w:] Sagan I., Czepczyński M. (red.), *Wybrane problemy badawcze geografii społecznej w Polsce*, Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Gdański, Gdynia, s. 215–224.
- Guzik R., 2002, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego w województwie małopolskim*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Guzik R., 2003, *Przestrzenna dostępność szkolnictwa ponadpodstawowego*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Guzik R., Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., 2001, *Regionalne zróżnicowanie usług dla biznesu w województwie małopolskim*, „Folia Geographica, Series Oeconomica” 31–32, s. 161–177.
- Guzik R., Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., 2002, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju usług w województwie małopolskim* [w:] Górka Z., Jelonek A. (red.), *Geograficzne uwarunkowania rozwoju Małopolski*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, Kraków, s. 69–84.
- Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., 2008, *Geografia hipermarketów w Polsce: strategie lokalizacyjne i ich skutki przestrzenne*, „Przegląd Geograficzny” 80(4), IGiPZ PAN, s. 515–539.

- Hasińska Z., Hasiński W., 2000, *Wpływ procesów transformacji systemowej na zmiany struktur zatrudnienia na Dolnym Śląsku* [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. 5, Uniwersytet Wrocławski, s. 123–128.
- Hławka B, Kotus J., 2008, *Miejskie społeczności sąsiedzkie organizowane on-line – efemeryda społeczna czy nowa forma samoorganizacji na poziomie lokalnym?* [w:] „Geopolis – Elektroniczne Czasopismo Geograficzne” 1, s. 57–80.
- Hoff T., 1987, *Kontakty międzynarodowe w świetle statystyki rozmów telefonicznych*, „Przegląd Geograficzny” 69(1–2), IGiPZ PAN, s. 95–117.
- Hoff T., 1991, *Międzynarodowe kontakty teleksowe*, „Przegląd Geograficzny” 63(1–2), IGiPZ PAN, s. 99–122.
- Huk J., 1993, *Panorama Raclawicka we Wrocławiu jako obiekt turystyczny*, „Czasopismo Geograficzne” 64(3–4), s. 343–347.
- Huk J., 1994, *Znaczenie kulturowe Wrocławia w świetle analizy danych o zwiedzających* *Panoramę Raclawicką*, „Rocznik Wrocławski” 1(1993), s. 151–166.
- Huk J., 1996, *Zasięg oddziaływania Muzeum Panoramy Raclawickiej we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1904, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, t. 14, s. 109–124.
- Ilnicki D., 2000, *Bogatynia – przestrzeń instytucjonalna* [w:] Kaczmarek J. (red.), *Miasto postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, „XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 165–168.
- Ilnicki D., 2001, *Bankomat jako usługa nowa* [w:] Łęcka I. (red.), *Geografia różnorodności – różnorodność w geografii*, Instytut Krajów Rozwijających się, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 45–51.
- Ilnicki D., 2002, *Fenomen kawiarenek internetowych* [w:] *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, „XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Łódź, s. 249–262.
- Ilnicki D., 2003a, *Miasta polskie jako potencjalne metropolie o znaczeniu kontynentalnym (próba identyfikacji)*, „XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Ilnicki D., 2003b, *The automated teller machine as a new service (Poland case study)*, „Moravian Geographical Reports” 11(1), Praha, s. 20–26.
- Ilnicki D., 2003c, *Wyznaczniki współczesnych przekształceń w sferze usług nowych a poziom rozwoju gospodarczego* [w:] Rogacki H. (red.), *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 295–309.
- Ilnicki D., 2004, *Kawiarnie internetowe w Polsce. Aspekt przestrzenny*, Prace Komisji Geografii Komunikacji PTG 10, Wydział Ekonomii, Uniwersytet Rzeszowski, Warszawa–Rzeszów, s. 383–396.
- Ilnicki D., 2005, *Technologie informacyjne w funkcjonowaniu wybranych miejscowości woj. opolskiego* [w:] Marszał T. (red.), *Problemy rozwoju małych miast w wymiarze lokalnym i regionalnym*, „Biuletyn KPZK PAN” 220, s. 169–182.

- Ilnicki D., 2006, *Usługa bankomatowa jako nowe zjawisko w starej przestrzeni* [w:] Jazdzewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 289–304.
- Ilnicki D., 2007, *Usługa bankomatowa w przestrzeni miasta Wrocławia (próba podejścia do delimitacji obszarów oddziaływania)* [w:] Madurowicz M. (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 161–171.
- Ilnicki D., 2008a, *Przestrzenne aspekty funkcjonowania wyższych uczelni w Polsce* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 33–44.
- Ilnicki D., 2008b, *Transakcja bankomatowa. Wybrane aspekty zróżnicowania czasowego i przestrzennego – przykład Wrocławia* [w:] Słodczyk J., Śmigielska E. (red.), *Współczesne kierunki i wymiary procesów urbanizacji*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 309–320.
- Ilnicki D., 2008c, (głos w dyskusji) *Przestrzeń – aspekty i ujęcia. Podstawowe idee i koncepcje w geografii. Terytorium, region, miejsce – Czas i przestrzeń w geografii*, Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), t. 4, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej WSG w Bydgoszczy, Zakład Geografii Społecznej i Studiów Regionalnych UŁ w Łodzi, s. 214–215.
- Ilnicki D., 2009, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju usług w Polsce. Teoretyczne i praktyczne uwarunkowania badań*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 11.
- Ilnicki D., 2010, *Wybrane przestrzenne aspekty funkcjonowania bankomatów w Polsce* [w:] Ciok S., Migoń P. (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, s. 303–320.
- Ilnicki D., Janc K., 2008, *Węzłowość i przestrzeń przepływu Internetu. Ujęcie globalne i lokalne* [w:] „Geopolis – Elektroniczne Czasopismo Geograficzne” 1, s. 7–26.
- Ilnicki D., Janc K., Kryza M., Szymanowski M., 2011, *Cechy rozmieszczenia sklepów w przestrzeni miejskiej na przykładzie Wrocławia* [w:] Suchecka J. (red.), *Ekonomia przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Oeconomica” 253, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 253–268.
- Ilnicki D., Krawczyk K., 2006, *Karty płatnicze w ujęciu przestrzennym i czasowym (przykład Wrocławia)* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast*, Opole, s. 279–310.
- Ilnicki D., Neckar-Ilnicka T., 2007, *Kawiarenki internetowe – społeczny aspekt zjawiska. Refleksje pedagoga* [w:] Wawrzak-Chodaczek M. (red.), *Wybrane aspekty komunikacji społecznej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 70–84.
- Jakubowicz E., 1975, *Próba zastosowania wskaźników preferencji do analizy powiązań usługowych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 237, Prace Instytutu Geografii, Seria B, s. 33–40.
- Jakubowicz E., 1976, *Ósrodki lokalne a ósrodki gminne na przykładzie województwa opolskiego* [w:] Zajchowska S. (red.), *Współczesna problematyka osadnictwa wiejskiego*, „Seria Geografia” 10, UAM w Poznaniu, s. 133–140.

- Jakubowicz E., 1977, *Lokalne zespoły osadnicze na przykładzie regionu opolskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 359, „Studia Geograficzne” 29, PWN.
- Jakubowicz E., 1979, *Zastosowanie modelu grawitacji do wyznaczania do wyznaczania granic oddziaływania centrów regionalnych Polski*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 438, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, s. 65–85.
- Jakubowicz E., 1984, *Sieć szkolnictwa średniego Dolnego Śląska*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 656, Prace Instytutu Geografii, Seria B, s. 33–51.
- Jakubowicz E., 1987, *Struktura przestrzenna handlu detalicznego artykułami żywnościowymi we Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 237, Prace Instytutu Geografii, Seria B, t. 6, s. 29–39.
- Jakubowicz E., 1991, *Hierarchia miejskich ośrodków usługowych w regionie dolnośląskim*, CUP, Biuro Planowania Regionalnego we Wrocławiu 7, Wrocław.
- Jakubowicz E., 1993, *Podstawy metodologiczne geografii usług*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Jakubowicz E., 1995, *Zmiany struktury własnościowej i kształcenia w szkolnictwie Makroregionu Południowo-Zachodniego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 1730, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, t. 12, s. 39–50.
- Jakubowicz E., 2000, *Rola usług „nowych” w przekształcaniach systemu miast regionu dolnośląskiego* [w:] Ślodziński J. (red.), *Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, Uniwersytet Opolski, s. 177–186.
- Jakubowicz E., 2006, *Podstawy rozwoju polskiego społeczeństwa informacyjnego* [w:] Górz B. (red.), *Urbanizacja i społeczeństwo*, Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie, s. 225–235.
- Janc K., Czapiński K., 2008, *Przestrzenne aspekty zmiany poziomu wykształcenia ludności w Polsce* [w:] Dołzbłasz S., Raczyk A. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych „Europa bez granic – nowa jakość przestrzeni”*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 4, s. 183–194.
- Janiszewska A., 2005, *Sieć stacji benzynowych na tle rozwoju transportu* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 125–146.
- Janiszewska A., 2009, *Usługi wynajmu maszyn i urządzeń w Łodzi* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 141–155.
- Janiszewska A., Rochmińska A., 2009, *Rozwój i funkcjonowanie handlu hurtowego w Łodzi* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 61–78.
- Jarosz A., 2002, *Miejsce hipermarketów w przestrzeni aglomeracji miejskiej* [w:] Węclawowicz G. (red.), *Warszawa jako przedmiot badań w geografii społeczno-ekonomicznej*, „Prace Geograficzne” 184, IGiPZ PAN, s. 253–264.
- Jaroszewska J., 1965, *Siedlce jako ośrodek szkolnictwa*, „Przegląd Geograficzny” 37(3), Instytut Geografii PAN, s. 493–505.

- Jelonek A., 1994, *Zmiany w lokalizacji usług w regionie miejskim w okresie transformacji* [w:] Kaczmarek J. (red.), *Region miejski. Centrum a peryferia w okresie transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej*, „VII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 39–44.
- Jeśman M., 1938, *Strefa wpływu miasta Ostroroga*, „Ziemia Wołyńska” 8–9.
- Jeśman M., 1961, *Dojazdy młodzieży do pracy a strefa wpływu Opola*, „Czasopismo Geograficzne” 32(4), s.411–426.
- Juszkiewicz N., 1998, *Rola nauki i szkolnictwa wyższego w rozwoju społeczno-gospodarczym Poznania* [w:] Parysek J., Rogacki H. (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 209–227.
- Kaczmarek T., 1998, *Tendencje zmian w strukturze zatrudnienia średnich miast* [w:] Parysek J., Rogacki H. (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 123–130.
- Kaczmarek T., 2010, *Struktura przestrzenna handlu detalicznego. Od skali globalnej do lokalnej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kaczmarek T., Kaczmarek U., 2006, *Stara i nowa przestrzeń handlowa Poznania* [w:] Jażdżewska I., (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 221–230,
- Kaczmarek T., Szafranski T., 2008, *Poziom rozwoju i struktura przestrzenna handlu detalicznego w Poznaniu* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 95–110.
- Kaczmarek U., 2008, *Usługi komercyjne w Poznaniu – struktura przestrzenno-funkcjonalna* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 79–94.
- KajdaneK., 2006, *Nowe przestrzenie centrum? O znaczeniu galerii handlowych w obrazie przestrzenno-funkcjonalnym centrum miasta Wrocławia* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 255–264.
- Kamiński Z., 1971, *Próba opracowania miernika syntetycznego do badań nad hierarchią funkcjonalną sieci osadnictwa wiejskiego*, „Miasto” 6, s. 18–23.
- Kaźmierczak Z., 2001, *Pracujący w polskiej gospodarce. Próba syntezy zmian w latach dziewięćdziesiątych* [w:] Rynek pracy i bezrobocie, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 155, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 5–27.
- Kielczewska-Zaleska M., 1974, *Rola usług w kształtowaniu się hierarchii osiedli wiejskich* [w:] *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna” 2, IGI PAN, s. 27–43.
- Kilar W., 2009, *Koncentracja przestrzenna światowych firm informatycznych* [w:] Ziolo Z., Rachwał T. (red.), *Wpływ procesów globalizacji i integracji europejskiej na transformację struktur przemysłowych*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG” 12, s. 97–108.

- Klima E., 2002, *Information Society In the European Union – History of Common (?) Policy* [w:] Retkiewicz W. (red.), *Formation of Information Society in the Regions of Uniting Europe*, „Space–Society–Economy” 6, Department of Space Economy and Spatial Planning, University of Łódź, s. 8–17.
- Klima E., Bratkowski J., 2005, *Usługi gastronomiczne* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 147–182.
- Klima E., Pluta K., 2008, *Supply and demand of gastronomic services in Łódź* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 175–188.
- Klima E., Zajączkowski J., 2008, *Marketplace retail in Poland in the years 1995–2006* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 143–154.
- Kłosiewicz-Górecka U., 2001, *Sklepy własności zagranicznej*, „Wiadomości Statystyczne” 46(7), s. 46–54.
- Kłosiewicz-Górecka U., 2010, *Zmiany w sieci handlu detalicznego*, „Wiadomości Statystyczne” 55(9), s. 36–49.
- Kłosiewicz-Górecka U., 2013, *Działania usprawniające funkcjonowanie handlu hurtowego*, „Wiadomości Statystyczne” 57(5), s. 72–82.
- Kłosowski F., 1994, *Wpływ przemian społeczno-gospodarczych na funkcjonowanie infrastruktury kultury w Górnośląskim Zespole Miejskim* [w:] Dziadek S., Tkocz M. (red.), *Wybrane zagadnienia z geografii społeczno-ekonomicznej*, t. 2, Uniwersytet Śląski, Sosnowiec, s. 66–79.
- Kłosowski F., 1997, *Przestrzenne aspekty funkcjonowania infrastruktury kultury w konurbacji górnośląskiej* [w:] Szczypek T. (red.), *Geographia*, „Studia et Dissertationes” 20, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 72–83.
- Kłosowski F., 2002a, *Wybrane zagadnienia rozwoju usług w Polsce po 1989 r.*, „Czasopismo Geograficzne” 4(73), s. 325–338.
- Kłosowski F., 2002b, *Możliwości rozwoju usług w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 47(2), s. 46–55.
- Kłosowski F., 2002c, *Globalizacja usług w Polsce* [w:] Miszewska B., Furmankiewicz M. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Rozwój regionalny i lokalny a proces globalizacji 6, Uniwersytet Wrocławski, s. 147–160.
- Kłosowski F., 2002d, *Hipermarkety w przestrzeni handlowej miast aglomeracji katowickiej* [w:] Słodczyk J. (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 373–382.
- Kłosowski F., 2006a, *Sektor usług w gospodarce regionu tradycyjnego w warunkach transformacji i restrukturyzacji. Przykład konurbacji katowickiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kłosowski F., 2006b, *Tendencje zmian w sektorze usług konurbacji katowickiej w latach 1991–2002* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 85–98.

- Kłosowski F., 2008a, *Usługi w restrukturyzującym się regionie tradycyjnym – przykład konurbacji katowickiej* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical researches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 67–78.
- Kłosowski F., 2008b, *Czynniki różnicujące dynamikę zmian w usługach miast konurbacji katowickiej* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 169–178.
- Kłosowski F., 2010, *Współczesne tendencje lokalizacji usług w częściach śródmiejskich polskich miast*, „Studia Miejskie” 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 37–47.
- Kłosowski F., Runge J., 1999, *Usługi miejskie na przykładzie Cieszyna* [w:] Kaczmarek J. (red.), *Przestrzeń miejska i jej organizacja i przemiany*, „XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 175–177.
- Kochanowska D., Rembarz G., 2008, *Kampus uniwersytecki w strukturze śródmieścia miasta* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 250–256.
- Kociszewski J., Krzemień R., 2008, *Funkcja szkolnictwa wyższego w kształtowaniu kapitału ludzkiego we Wrocławiu* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 131–143.
- Kociuba D., 2006, *Nowe przestrzenie handlowe Lublina* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 231–244.
- Komornicki T., 2002, *Aglomeracja warszawska jako miejsce koncentracji handlu zagranicznego* [w:] Węclawowicz G. (red.), *Warszawa jako przedmiot badań w geografii społeczno-ekonomicznej*, „Prace Geograficzne” 184, IGiPZ PAN, s. 181–194.
- Komorowski J.W., 2008, *Zróżnicowanie przestrzenne i dynamika akademickiego potencjału kształcenia dla gospodarki innowacyjnej w Polsce* [w:] Słodczyk J., Szafranek E. (red.), *Mechanizmy i uwarunkowania konkurencyjności miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 113–129.
- Konecka-Szydłowska B., 2008, *Zmiany w strukturze usług małych miast Wielkopolski* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 129–142.
- Koralewski T., 1979, *Zastosowanie modelu potencjału uczestnictwa do delimitacji regionów węzłowych* [w:] Chojnicki Z. (red.), *Struktura i funkcje układów przestrzennie-ekonomicznych*, „Seria Geografia” 18, UAM w Poznaniu, s. 151–166.
- Korcelli P., Potrykowska A., 1979, *Rozwój funkcji usługowych a hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 101(2), Instytut Geografii PAN, s. 209–232.
- Korcelli-Olejniczak E., 2010, *Kształtowanie się regionu metropolitalnego Warszawy w świetle analizy zasięgu działalności przedsiębiorstw sektora zaawansowanych usług*, „Przegląd Geograficzny” 82(4), s. 573–592.
- Kosiński L., Pudło K., 1958, *Funkcje i ludność miasta* [w:] Trzcinański Zdrój, „Dokumentacja Geograficzna” 2, IG PAN, s. 47–80.

- Koszalka M., 2002, *Rozwój szkolnictwa wyższego w Rzeszowie* [w:] Ślódczyk J. (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 265–272.
- Kozakiewicz A., 2005, *Sieć aptek w opiniach klientów* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 93–124.
- Krawczyk K., 2005, *Punkty akceptacji kart płatniczych jako przejaw bezgotówkowego przepływu pieniądza – przykład Wrocławia*, (praca magisterska), Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Kremky-Saloni J., 1957, *Brzeziny* [w:] Dzięwoński K. i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, „Prace Geograficzne” 9, Instytut Geografii PAN, PWN, Warszawa, s. 241–285.
- Kretowicz P., 2010, *Delimitacja miejskiej przestrzeni usługowej w strefie oddziaływań szpitali krakowskich*, „Studia Miejskie” 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 105–116.
- Kretowicz P., 2011, *Zmiany przestrzennego oddziaływania Gorlic na lokalnym rynku pracy i usług w okresie transformacji*, „Prace Geograficzne” 11, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 269–279.
- Kretowicz P., 2012, *Rozmieszczenie placówek służby zdrowia w Krakowie na tle struktury przestrzenno-demograficznej miasta*, „Studia Miejskie” 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 115–126.
- Kruc M., 2006, *Przekształcenia w przestrzeni kulturalnej miasta Wrocławia – wybrane aspekty* [w:] Ślódczyk J., Klimek R. (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, s. 81–88.
- Książkówna S., 1932, *Codziennie wędrówki młodzieży szkolnej do Wielkiego Krakowa*, „Wiadomości Geograficzne” 6–7, s. 81–82.
- Kucharczyk M., 2000, *Sieć punktów elektronicznej dystrybucji pieniądza w Polsce*, (praca magisterska), Zakład Zagospodarowania Przestrzennego, Instytut Geograficzny, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław.
- Kudałacz T., 1981, *Zastosowanie metody grawitacji i grafów do hierarchizacji jednostek przestrzennych*, „Przegląd Geograficzny” 53, s. 519–534.
- Kujawiński J., 1990, *Nierównowaga rynku usług w układach regionalnych*, „Wiadomości Statystyczne” 35(5), s. 33–36.
- Kulczyńska K., Matkowski R., 2010, *Dylematy badawcze studiów nad funkcjonowaniem systemu handlowego we współczesnej przestrzeni miejskiej*, „Studia Miejskie” 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 87–94.
- Kupiec L., Truskolaski T., 2008, *Szkoła wyższa w strukturze miasta Białegostoku* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 273–284.
- Kwaśnik Z., 2002, *Dylematy rozwoju polskiego handlu* [w:] Wrzosek S., Parzelski G. (red.), *Za i przeciw hipermarketom*, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom, s. 64–69.

- Kwiatkowska E., 1974, *Struktura sieci osadniczej i jej związek z rozwojem usług na wsi* [w:] *Studia nad strukturą lokalnej sieci osadniczej wybranych obszarów w Polsce*, „Dokumentacja Geograficzna” 2, IGiPZ PAN, s. 161–188.
- Kwiatkowski E., Roszkowska S., 2008, *Rozwój i zróżnicowanie regionalne szkolnictwa wyższego w Polsce*, „Gospodarka Narodowa” 4, s. 1–19.
- Leszczycki S., 1962, *Rozwój myśli geograficznej* [w:] *Geografia powszechna*, t. I, *Ziemia – środowisko naturalne człowieka*, PWN, s. 20–56.
- Lijewski T., Sujko E.S., 1993, *Koncentracja aktywności gospodarczej i społecznej w 150 większych miastach Polski*, „Dokumentacja Geograficzna” 1, IGiPZ PAN.
- Lisowski A., Wilk W., 2002, *The changing spatial distribution of services in Warsaw*, „European Urban and Regional Studies” 9(1), SAGE, s. 81–89.
- Liszewski S., 1967, *Dojazdy ludności jako kryterium wyznaczania zasięgu wpływów ośrodka lokalnego* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, s. 69–78.
- Liszewski S., 1970a, *Komunikacja* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk” Katowice, s. 221–232.
- Liszewski S., 1970b, *Strefy oddziaływania miasta* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk” Katowice, s. 262–293.
- Liszewski S., Szafrąńska E., Wolaniuk A., 2008, *Szkolnictwo wyższe Łodzi i jego rola w rozwoju funkcji metropolitalnej miasta*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Liszewski S., Zając F., 1970, *Studium rozwoju funkcji i powiązań przestrzennych małego miasta na przykładzie Podębic*, „Acta Universitas Lodzientis. Folia Geographica”, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze, Geografia Ekonomiczna, seria II, (38), s. 75–89.
- Łoboda J., 1967, *Osiedla centralne jako węzły komunikacyjne (na przykładzie województwa wrocławskiego)* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, s. 79–135.
- Maik W., 1979, *Zastosowanie metod grafowych do hierarchizacji elementów systemu osadniczego* [w:] Chojnicki Z. (red.), *Struktura i funkcje układów przestrzennie-ekonomicznych*, „Seria Geografia” 18, UAM w Poznaniu, s. 37–43.
- Maleszek E., 1998, *Zagraniczne sieci handlowe w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 43(8), s. 48–58.
- Maleszek E., 1999a, *Rozwój hipermarketów, supermarketów i sklepów dyskontowych z kapitałem zagranicznym*, „Wiadomości Statystyczne” 44(6), s. 44–52.
- Maleszek E., 1999b, *Zagraniczne sieci handlu hurtowego w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 44(2), s. 57–68.
- Maleszek E., 2000, *Przedsiębiorstwa z kapitałem zagranicznym w handlu*, „Wiadomości Statystyczne” 45(1), s. 33–41.
- Maleszek E., 2004, *Rozwój sieci handlowych obsługi masowej w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 49(1), s. 38–49.

- Maleszyk E., 2010, *Inwestycje w handlu w okresie transformacji gospodarczej*, „Wiadomości Statystyczne” 55(10), s. 46–58.
- Malicki A., 1939–1946, *Aktualne zagadnienia badań w zakresie geografii miast polskich*, „Czasopismo Geograficzne” 17(3–4), s. 116–123.
- Maliszowa B., 1981, *Hierarchia ośrodków usługowych i ich program w świetle podziałów terytorialnych kraju* [w:] *Ośrodki usługowe*, „Biuletyn KPZK PAN”, s. 35–104.
- Małuszyńska E., 1992, *Zmiany struktury zatrudniania na świecie w latach 1947–1988*, „Czasopismo Geograficzne” 63(2), s. 159–207.
- Marcinowicz D., Kaczmarek M., 2008, *Student jako konsument. Ekonomiczne aspekty studiowania w Poznaniu* [w:] Markowski, Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 162–171.
- Masłowski A., 2008, *Globalizacja rynku usług* [w:] Szymaniak A. (red.), *Globalizacja usług. Outsourcing, offshoring i shared services centers*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Poznań, s. 85–100.
- Matykowski R., Kulczyńska K., 1998, *Polskie obszary przygraniczne w okresie transformacji* [w:] Parysek J., Rogacki H. (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 145–173.
- Micek G., 2008, *Rozwój usług informatycznych w Polsce w ujęciu przestrzennym* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 93–110.
- Michniewicz H., 2008, *Poziom serwicyzacji miast województwa kujawsko-pomorskiego w świetle struktury pracujących w latach 1987–2000* [w:] Ślodyczek J. (red.), *Rozwój miast i zarządzanie gospodarką miejską*, Uniwersytet Opolski, s. 305–312.
- Mielcarek P., 2008, *Uwarunkowania zastosowania outsourcingu w działalności gospodarczej* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 111–128.
- Mikołajewicz Z., 1973, *Przestrzenny aspekt urbanizacji* [w:] *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 60–73.
- Miszewska B., Szymytkie R., 2012, *Rozszerzanie się przestrzeni akademickiej Wrocławia*, „Studia Miejskie” 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 19–32.
- Miszewska B., Slenczek M., 1998, *Stacje benzynowe – nowy (?) element w krajobrazie Wrocławia* [w:] Kozieł R. (red.), „Acta Universitatis Wratislaviensis” 17, Prace Instytutu Geograficznego, Seria B, Geografia Społeczna i Ekonomiczna, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 53–63.
- Mlek M., 2006, *Rozwój usług w miastach Dolnego Śląska w latach 1996–2002* [w:] Ślodyczek J., Szafranek E. (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 123–142.
- Mordwa S., 2006, *Szkolnictwo podstawowe i gimnazjalne* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 56–69.
- Mordwa S., Litaszewska A., 2008, *Rozwój i funkcjonowanie kin w Łodzi* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 165–174.

- Namyślak B., 2006, *Rozwój wielkopowierzchniowych obiektów handlowych we Wrocławiu* [w:] Jazdewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 265–276.
- Nowakowska A., Boryczka E., 2008, *Wyższe uczelnie jako czynnik kształtujący strukturę przestrzenną współczesnych miast* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 100–110.
- Nowosielska E., 1972, *Zróżnicowanie popytu i podaży w układzie wojewódzkim*, „Biuletyn KPZK PAN” 197, s. 103–129.
- Nowosielska E., 1982, *Szpital – dawne i nowe tendencje badań geograficznych*, „Przegląd Geograficzny” 65(1–2), Instytut Geografii PAN, ss. 141.
- Nowosielska E., 1994, *Główne tendencje rozwojowe ostatniego dwudziestolecia i aktualne problemy badawcze*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 22.
- Nowosielska E., 2002, *Sektor usług w aglomeracji warszawskiej w latach dziewięćdziesiątych* [w:] Węclawowicz G. (red.), *Warszawa jako przedmiot badań w geografii społeczno-ekonomicznej*, „Prace Geograficzne” 184, IGiPZ PAN, s. 195–227.
- Okrasa E., Popiński K., 2006, *Zmiany w strukturze zasobów przestrzennych szkół wyższych Wrocławia w dobie transformacji* [w:] Słodczyk J., Klimek R. (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, s. 249–256.
- Olearnik J., 1989, *Sektor usług w strukturze gospodarki – porównanie Polski i innych krajów*, „Wiadomości Statystyczne” 33(8), s. 5–7.
- Olearnik J., Styś A., 1989, *Usługi w rozwoju społeczno-gospodarczym*, PWE, Warszawa.
- Opałło M., 1993a, *Obraz województw*, „Wiadomości Statystyczne” 38(5), s. 29–33.
- Opałło M., 1993b, *Przestrzenne aspekty przekształceń własnościowych w gospodarce*, „Wiadomości Statystyczne” 38(8), s. 8–13.
- Opałło M., 1994, *Zróżnicowanie terytorialne transformacji*, „Wiadomości Statystyczne” 39(6), s. 6–17.
- Opałło M., 1995, *Przestrzenne aspekty transformacji*, „Wiadomości Statystyczne” 40(8), s. 22–31.
- Ormicki W., 1932a, *Badanie strefy wpływu w geografii miast*, „Wiadomości Geograficzne” 10(6–7), Kraków, s. 84–87.
- Ormicki W., 1932b, *Miasto jako przedmiot badań geografii*, „Wiadomości Geograficzne” 10(1–2), Kraków, s. 31–33.
- Ormicki W., 1938, *Skup zawodowy i handel obnośny w województwie wileńskim, nowogródzkim, poleskim i wołyńskim*, „Prace IG UJ” 22, Wilno.
- Palonka K., 1965, *Zasięg wpływów szkół średnich w rejonie Piły*, „Dokumentacja Geograficzna” 4, Instytut Geografii, s. 83–99.
- Palonka K., 1971, *Zasięg wpływów kulturalnych Tarnowa*, „Prace Geograficzne” 82, Instytut Geografii PAN, s. 143–161.
- Paradysz S., 2002, *Tendencje zmian struktury pracujących w gospodarce polskiej*, „Wiadomości Statystyczne” 47(6), s. 28–44.
- Parysek J.J., 1991, *Zróżnicowanie przestrzeni kulturowej Polski*, „Przegląd Geograficzny” 63(1–2), IGiPZ PAN., s. 3–28.

- Pączka S., 1967, *Z problematyki badań ośrodków i funkcji lokalnych* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, s. 18–31.
- Pączka S., 1970, *Przemysł i rzemiosło* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 91–133.
- Pączka S., Szczygielski J., 1965, *Nysa i jej zaplecze w świetle pomiarów ruchu*, Komunikaty, Seria monograficzna 50, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu.
- Pączka S., Zając F., 1970a, *Handel* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 134–157.
- Pączka S., Zając F., 1970b, *Gastronomia* [w:] Straszewicz L. (red.), *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice, s. 158–162.
- Perdał R., 2008, *Poziom rozwoju usług elektronicznej administracji w gminach województwa wielkopolskiego* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 29–64.
- Piekut M., 2011, *Konsumenci korzystający z usług elektronicznych*, „Wiadomości Statystyczne” 56(10), s. 82–94.
- Polarczyk K., 1970, *Miary zasięgu oddziaływania zakładów usługowych*, Sprawozdania PTPN za II półrocze IG PAN 2, s. 322–326.
- Polarczyk K., 1971, *Wynik pracy podstawą definicji i klasyfikacji usług oraz sfery usług*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1, s. 189–203.
- Polarczyk K., 1976a, *Struktura przestrzenna usług w mieście Poznaniu* [w:] *Streszczenia prac habilitacyjnych i doktorskich 1974*, „Dokumentacja Geograficzna” 1, IGiPZ PAN, s. 93–95.
- Polarczyk K., 1976b, *The Distribution of Service Centres within Large Urban Areas. A Market Accessibility Model*, „Geographia Polonica” 33(2), s. 143–155.
- Polarczyk K., 1979, *Kierunki badań wewnątrzmięskiej struktury usług* [w:] Chojnicki Z. (red.), *Struktura i funkcje układów przestrzenno-ekonomicznych*, „Seria Geografia” 18, UAM w Poznaniu, s. 81–95.
- Potwora D., Potwora W., 1997, *Kierunki rozwoju handlu w województwie opolskim*, *Opolskie Roczniki Ekonomiczne*, Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Oddział w Opolu, s. 183–196.
- Powęska H., 1990a, *Dostępność przestrzenna usług medycznych a zachowania medyczne ludności*, „Biuletyn Informacyjny” 61, IGiPZ PAN, s. 47–48.
- Powęska H., 1990b, *Spoleczno-przestrzenne uwarunkowania korzystania z usług medycznych (badania w mikroskali)* [w:] Mazurkiewicz L., Wróbel A. (red.), *Przestrzenne problemy zdrowotności*, Conference Papers IGiPZ PAN, 9, s. 277–297.
- Powęska H., 1994, *Handel i usługi w strefie pogranicza polsko-rosyjskiego* [w:] Stasiak A., Komornicki T., *Problemy współpracy przygranicznej pomiędzy Polską a Obwodem Kaliningradzkim Federacji Rosyjskiej*, „Biuletyn IGiPZ PAN” 6, s. 81–90.
- Powęska H., 1995a, *Rozwój handlu i usług na wschodnim pograniczu Polski – problemy, szanse, zagrożenia*, „Przegląd Geograficzny” 68(3–4), IGiPZ PAN, s. 285–300.

- Powęska H., 1995b, *Transformacja i restrukturyzacja w dziedzinie handlu i usług na obszarze pogranicza* [w:] Stasiak A., Miros K. (red.), *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski. Polska i jej współdziałanie transgraniczne z sąsiadami*, Część I, „Biuletyn” 10, s. 175–178.
- Powęska H., 1998a, *Rola sektora usług w procesie przekształceń regionalnych wschodniego pogranicza Polski*, *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie* 4, s. 159–173.
- Powęska H., 1998b, *Zmiana natężenia handlu transgranicznego między Polską a Rosją i Białorusią w 1998 roku – przyczyny i skutki* [w:] Kitowski J. (red.), *Czynniki i bariery regionalnej współpracy transgranicznej – próba syntezy*, Wydział Ekonomiczny Filii UMCS w Rzeszowie, s. 251–262.
- Powęska H., 2000, *Regionalne zróżnicowanie rozwoju sfery usług w Polsce w latach 90.* [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. 5, Uniwersytet Wrocławski, s. 341–349.
- Prawelska-Skrzypek G., 1999, *Kultura* [w:] Posner-Zielińska M. (red.), *Analiza usług publicznych w miastach. Wyniki badań: kultura, ochrona zdrowia, pomoc społeczna, transport*, Związek Miast Polskich, System Analiz Samorządowych, s. 35–72.
- Prawelska-Skrzypek G., 2003, *Polityka kulturalna polskich samorządów. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Raczyk A., 2008, *Potencjał przestrzeni akademickiej (przykład Wrocławia)* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 236–249.
- Rajman J., Kłosowski F., 1989, *Dostępność placówek kulturalnych dla mieszkańców wsi województwa katowickiego (w 1987 r.)*, „Folia Geographica. Seria Geographica Oeconomica” 22, Kraków, s. 105–119.
- Retkiewicz W., 2001, *Sieć bankomatów w Łodzi* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, „XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 335–340.
- Retkiewicz W., 2002a, *Przestrzeń wirtualna jako miejsce pracy, usług, wypoczynku i „zamieszkania”* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, „XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Łódź, s. 263–272.
- Retkiewicz W., 2002b, *Spółczesne społeczeństwo informacyjne w Polsce* [w:] Retkiewicz W. (ed.), *Formation of Information Society in the Regions of Uniting Europe*, „Space–Society–Economy” 6, Department of Space Economy and Spatial Planning, University of Łódź, s. 18–31.
- Retkiewicz W., 2008a, *Wybrane koncepcje cyberprzestrzeni w geografii* [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii 4, WU WSG, Bydgoszcz, s. 115–128.
- Retkiewicz W., 2008b, *Usługi informatyczne w Łodzi* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 156–171.
- Rewińska W., 1929, *Izochrony Wilna*, Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno.

- Riley R.C., Niznik A., 1994, *Retailing and urban managerialism: process and patter in Łódź*, „Geographia Polonica” 63, s. 25–36.
- Riley R.C., 2002, *The Internet in perspective* [w:] Retkiewicz W. (red.), *Formation of Information Society in the Regions of Uniting Europe*, „Space–Society–Economy” 6, Department of Space Economy and Spatial Planning, University of Łódź, s. 2–7.
- Rochmińska A., 2005, *Rozwój sieci handlowych z udziałem kapitału zagranicznego* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 64–92.
- Rochmińska A., 2006, *Łódzka służba zdrowia na tle przemian systemowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 108–141.
- Rochmińska A., 2008a, *Rozwój i funkcjonowanie bankowości w Łodzi na tle przemian krajowych* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 80–109.
- Rochmińska A., 2008b, *Zachowania konsumenckie w handlu internetowym na przykładzie jednostki osiedlowej Łodzi (Olechów)* [w:] Rochmińska A. (red.), *Theoretical and empirical reserches on services during socio-economic changes*, „Space–Society–Economy” 8, Katedra Gospodarki Przestrzennej i Planowania Przestrzennego, Uniwersytet Łódzki, s. 155–164.
- Rochmińska A., 2011, *Centra handlowe – miejsca spędzania czasu wolnego przez Łoździan*, „Prace Geograficzne” 11, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, s. 207–217.
- Rochmińska A., Barański J., 2006, *Rozwój i funkcjonowanie szpitalnictwa* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 142–168.
- Romahn-Kwiatkowska E., 1957, *Lipno* [w:] Dziewoński K. i in. (red.), *Studia geograficzne nad aktywizacją małych miast*, „Prace Geograficzne” 9, Instytut Geografii PAN, PWN, Warszawa, s. 167–240.
- Rybiński K., 2008, *Outsourcing i offshoring usług. Siatka pojęć, trendy i bariery rozwojowe, globalizacja usług* [w:] Szymaniak A. (red.), *Globalizacja usług. Outsourcing, offshoring i shared services centers*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Poznań, s. 169–189.
- Sierecka-Nowakowska B., 2008, *Funkcje nauki i techniki w procesie przestrzennej metropolizacji Bydgoszczy* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 92–99.
- Sitek S., 2002, *Dostępność usług dla mieszkańców w gminie Libiąż* [w:] Słodczyk J. (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, s. 389–399.
- Słodczyk J., Dembicka A., 2008, *Funkcja akademicka w strukturze przestrzennej Opola* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 226–235.
- Sobczyk G., 1992, *Rynek usług w ocenie konsumenta*, „Wiadomości Statystyczne” 37(5), s. 10–13.

- Sobczyński M., Słowik A., 2000, *Przestrzenne zróżnicowanie innowacyjności w sferze nieprodukcyjnej w województwie łódzkim* [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. 5, Uniwersytet Wrocławski, s. 375–387.
- Sobieska-Karpińska J., 1990, *Rozwój usług telekomunikacyjnych w niektórych krajach europejskich*, „Wiadomości Statystyczne” 35(7), s. 40–43.
- Sokołowski D., 1999, *Funkcje centralne w zbiorze małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 71(3), IGiPZ PAN, s. 295–316.
- Stachowiak K., 2008, *Gospodarka oparta na wiedzy jako wyzwanie dla polityki regionalnej. Doświadczenia fińskie* [w:] Ilnicki D., Janc K. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych „Europa bez granic – nowe wyzwania”*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 3, s. 123–130.
- Sthal D., 1999, *Regionalny wymiar sektora usług w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 44(10), s. 50–57.
- Strahl D., Montygiard-Łoyba M., 1995, *Rozkład zatrudnienia jako element transformacji*, „Wiadomości Statystyczne” 40(9), s. 7–10.
- Straszewicz L. (red.), 1970, *Kluczbork. Studium geograficzno-ekonomiczne*, Instytut Śląski w Opolu, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice.
- Strihańska M., 1990, *Ewolucja sektorowej struktury czynnych zawodowo w wybranych krajach RWPG*, „Wiadomości Statystyczne” 35(8), s. 14–16.
- Strihańska M., 1991, *Przekształcenia struktury pracujących w sektorze usług*, „Wiadomości Statystyczne” 36(9), s. 9–11.
- Strihańska M., 1992, *Struktura działalności gospodarczej okresu transformacji*, „Wiadomości Statystyczne” 37(12), s. 13–16.
- Styś A., 1977, *Rynek usług w ujęciu przestrzennym*, PWE, Warszawa.
- Suchecka J. (red.), 2011, *Ekonometria przestrzenna i regionalne analizy ekonomiczne*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Oeconomica” 253, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Sucholiński A., 1994, *Usługi a bezrobocie*, „Wiadomości Statystyczne” 39(8), s. 8–11.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studium teoretyczno-empiryczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Suliborski A., Dziegieć E., 1982, *Zewnętrzne i wewnętrzne strefy oddziaływania handlu detalicznego w Sieradzu* [w:] *Sieradz – studium nad organizacją przestrzenną miasta*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica” 1, s. 111–127.
- Szczukocka A., 2011, *Rozwój usług elektronicznych w Polsce*, „Wiadomości Statystyczne” 56(11), s. 74–84.
- Szczyrba Z., 2000, *Large commercial centers in the Czech Republic – new dimension of the regional structure 90* [w:] Ciok S., Ilnicki D. (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, t. 5, Uniwersytet Wrocławski, s. 411–418.
- Szymańska W., 2001, *Rozmieszczenie ludności a dostępność przestrzenna wybranych usług w mieście na przykładzie Słupska* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto post-socjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, „XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 345–355.

- Śleszyński P., 2001, *Rozmieszczenie głównych siedzib ważniejszych przedsiębiorstw w Warszawie* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, „XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 311–323.
- Śmiałowska T., Jabłoński R., 2002, *Przestrzenne zróżnicowanie sytuacji ekonomicznej i społecznej podregionów (NTS3)*, „Wiadomości Statystyczne” 67(11), s. 65–84.
- Środa-Murawska S., 2007, *Selected aspects of changes in trade network in the period 1995–2003 from the perspective of Polish small towns*, „Bulletin of Geography” (socio-economic series) 8, Nicolaus Copernicus University, Toruń, s. 151–161.
- Taylor Z., 1997, *Dostępność do miejsc pracy, nauki i usług w obszarach wiejskich jako przedmiot badań geografii społeczno-ekonomicznej – próba analizy krytycznej*, „Przegląd Geograficzny” 69(3–4), IGiPZ PAN, s. 261–283.
- Taylor Z., 1998, *Możliwości poprawy dostępności do usług w obszarach wiejskich*, „Przegląd Geograficzny” 70(1–2), IGiPZ PAN, s. 47–68.
- Taylor Z., 1999, *Przestrzenna dostępność miejsc zatrudnienia, kształcenia i usług a codzienna ruchliwość ludności wiejskiej*, „Prace Geograficzne” 171, IGiPZ PAN, Wydawnictwo Continuo.
- Taylor Z., 2000, *Przekształcenia sieci handlu detalicznego i gastronomii w okresie transformacji społeczno-gospodarczej Polski*, „Prace Geograficzne” 175, IGiPZ PAN, Wydawnictwo Continuo.
- Tomczak H., 1987, *Zmiany zasięgu przestrzennego oddziaływania łódzkiego ośrodka akademickiego (na przykładzie Uniwersytetu Łódzkiego)*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica” 8, s. 3–19.
- Trzepacz P., 2006, *Przekształcenia przestrzeni urbanistycznej Berlina w drugiej połowie XX wieku* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w mieście, ich organizacje i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 377–388.
- Weltrowska J., 1998, *System bankowy województwa poznańskiego. Przemiany i stan obecny* [w:] Parysek J., Rogacki H. (red.), *Przemiany społeczno-gospodarcze Polski lat dziewięćdziesiątych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, s. 229–243.
- Weltrowska J., 2003, *Rozwój przestrzenny systemu bankowego w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Weltrowska-Jęch J., 2007, *Regionalne zróżnicowanie poziomu rozwoju bankowości w Polsce* [w:] Brezdeń P., Grykień S. (red.), *Od lokalnego do globalnego wymiaru gospodarowania przestrzenią – nowe jakości przestrzeni społeczno-ekonomicznej*, Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych 9, Uniwersytet Wrocławski, s. 339–349.
- Weltrowska-Jęch J., 2008, *Rozwój usług bankowości elektronicznej w Polsce* [w:] Dominiak J. (red.), *Przemiany w sferze usług w Polsce*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 65–77.
- Wępa B., 1959, *Stan i rozmieszczenie zatrudnionych w przemyśle i rzemiośle w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 31(1), Instytut Geografii PAN, s. 93–117.

- Werwicki A., 1965, *Funkcje usługowe osiedli miejskich w rejonie Wałbrzycha i Świdnicy oraz strefy ich oddziaływania*, „Przegląd Geograficzny” 37(1), Instytut Geografii PAN, s. 93–108.
- Werwicki A., 1973, *Struktura przestrzenna średnich miast ośrodków wojewódzkich w Polsce*, „Prace Geograficzne” 101, Instytut Geografii PAN.
- Werwicki A., 1992a, *Zatrudnienie w usługach wybranych krajów środkowoeuropejskich pod koniec nakazowo-rozdziałowego systemu gospodarowania*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 10, s. 5–31.
- Werwicki A., 1992b, *Rozwój usług rynkowych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdziałowego systemu gospodarczego*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 10, s. 33–82.
- Werwicki A., 1994a, *Sfera usług społeczno-kulturalnych w wybranych krajach środkowoeuropejskich w ostatniej dekadzie istnienia nakazowo-rozdziałowego systemu gospodarczego (1980–1989)*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 21, s. 5–35.
- Werwicki A., 1994b, *Transformacja sieci handlu i usług na obszarach przygranicznych Polski (w latach 1989–1992)* [w:] Eberhardt P., Miros K. (red.), *Węzłowe problemy współpracy przygranicznej. Podstawy Rozwoju Zachodnich i Wschodnich Obszarów Przygranicznych*, IGiPZ PAN.
- Werwicki A., 1994c *Potencjały naukowe w Polsce w 1990 roku i ich rozmieszczenie*, „Zeszyty IGiPZ PAN” 21, s. 38–76.
- Werwicki A., 1995, *Transformacja handlu detalicznego w Polsce w latach 1989–1992* [w:] Carter F., W., Maik W. (red.), *Proces przekształceń społeczno-gospodarczych w Europie Środkowej i Wschodniej po roku 1989*, Turpress, Toruń, s. 115–118.
- Werwicki A., 1998, *Zmiana paradygmatu geografii usług*, „Przegląd Geograficzny” 70(3–4), s. 249–267.
- Werwicki A., 2000, *Handel targowiskowy aglomeracji łódzkiej na tle jego znaczenia ogólnopolskiego w latach 1994–1997*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Werwicki A., Powęska H., 1993, *Rejony przejść granicznych jako obszary koncentracji handlu i usług – granica zachodnia* [w:] Stasiak A. (red.), *Podstawy rozwoju zachodnich i wschodnich obszarów przygranicznych Polski, Problematyka Zachodniego Obszaru Pogranicza*, „Biuletyn” 1, s. 61–85.
- Więclaw J., 2000, *Nowe centra handlowe w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej Krakowa* [w:] Kaczmarek J. (red.), *Miasto postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, „XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 175–177.
- Więclaw-Michniewska J., 2006, *Nowe przestrzenie handlowe w aspekcie realizacji zadań samorządu terytorialnego* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 277–286.
- Wilk W., 2000, *Usługi dla przedsiębiorstw i usługi konsumpcyjne w Warszawie – zmiany rozmieszczenia w latach 1986–2000* [w:] Kaczmarek J. (red.), *Miasto postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, „XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 169–173.

- Wilk W., 2005, *Miejsce miast w sieciach handlowych – przykład Polski* [w:] Lisowski A. (red.), *Zmiany przestrzenne i funkcjonalne obszarów miejskich*, „Prace i Studia Geograficzne” 35, UW, Warszawa, s. 129–153.
- Wilk W., 2012, *Obecność handlu dyskontowego a poziom rozwoju regionów w państwach Grupy Wyszehradzkiej* [w:] Ciok S., Dołzbłasz S. (red.), *Problemy współpracy transgranicznej i kształtowanie ponadkrajowych powiązań gospodarczych*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego 28, s. 81–92.
- Wilk W., 2013, *Koncepcja sieci a geografia zorganizowanego handlu detalicznego w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wiśniewski E., 2008, *Wpływ szkolnictwa wyższego na rozwój społeczno-gospodarczy Kołobrzegu* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 126–131.
- Wolaniuk A., 2001, *Rozwój ośrodków szkolnictwa wyższego na tle sieci miast w Polsce i we Francji* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany (część II)*, „XIV Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Katedra Geografii Miast i Turyzmu, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 107–119.
- Wolaniuk A., 2006a, *Nowa przestrzeń akademicka* [w:] Jażdżewska I. (red.), *Nowe przestrzenie w miastach. Ich organizacja i funkcje*, „XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 103–116.
- Wolaniuk A., 2006b, *Szkolnictwo wyższe* [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 86–107.
- Wolaniuk A., 2008, *Rola i miejsce wyższych uczelni w organizacji przestrzeni miasta* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 45–60.
- Woźniak M.G., 2009, *Zmiany strukturalne gospodarki Polski po 1990 roku* [w:] Ziolo Z., Rachwał T. (red.), *Wpływ procesów globalizacji i integracji europejskiej na transformację struktur przemysłowych*, „Prace Komisji Geografii Przemysłu PTG” 12, s. 33–43.
- Wróbel A., 1959a, *Badanie przejazdów osobowych jako metoda wyznaczania regionów obsługi*, „Przegląd Geograficzny” 33(1), Instytut Geografii PAN, s. 119–127.
- Wróbel A., 1959b, *Regionalne zasięgi obsługi ośrodków szkolnictwa wyższego w Polsce*, „Przegląd Geograficzny” 33(1), Instytut Geografii PAN, s. 129–135.
- Zagożdżon A., 1979, *Ośrodki regionalne i subregionalne Polski. Charakterystyka ogólna i niektóre problemy metodologiczne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 513, „Studia Geograficzne” 32, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zajac F., 1967, *Poddebice jako ośrodek lokalny* [w:] Straszewicz L. (red.), *Ośrodki lokalne*, Materiały z Konferencji Naukowej odbytej w Łodzi w dniach 22–23.01.1966 r., Uniwersytet Łódzki, Katedra Geografii Ekonomicznej, z. 2, s. 50–60.
- Zajdel M., 2001, *Przemiany strukturalne gospodarki województwa łódzkiego w latach dziewięćdziesiątych* [w:] Rynek pracy i bezrobocie, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica” 155, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 85–101.

Ziolo Z., Polański S., 2008, *Funkcje Podkarpackiej Szkoły Wyższej w społeczno-gospodarczej przestrzeni Jasła* [w:] Markowski T., Drzazga D. (red.), *Rola wyższych uczelni w rozwoju społeczno-gospodarczym i przestrzennym miast*, „Studia KPZK PAN” 121, s. 132–149.

Zipser W., 2006, *Usługi wielkopowierzchniowe a zachowania przestrzenne mieszkańców dużych miast (na podstawie wrocławskich obserwacji)* [w:] Słodczyk J., Klimek R. (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, s.63–80.

ABSTRACT

In Polish works from the fields of geography of services one can rarely find attempts of holistic approaches to its achievements from various points of view, formulated opinions, or updated information on its achievements. This results, among other things, in lack of visible progress in theory, practice and methodology of research. This paper presents factors limiting the development of research into services and their influence on the specificity and character of studies in this field. The outlined limitations and special character of conducted research is the background to the main part of this paper, that is chronological and thematic presentation of the issue of Polish geography of services. The description of the issue was divided into four periods which have the following names: the beginnings of research into the service sector, with two sub-periods; systematic research into services; “the first period” of the transformation period and contemporary geography of services. The geography of services evolved from being perceived and described as a part of the geography of settlement/geography of cities to become a separate area within geographical research. The increasing interest in services led to increased number of publications. Changes in quantity were followed by “structural” changes. The services started to be analysed from the point of view of particular sections, divisions or classes, and not generally (as a sector). The main focus of the discussion is trade in a broad sense. At present the analysis of trade takes into account new research problems within its own field which are called new geography of trade. It is necessary to increase communication between services research teams in order to share information and experiences and undertake joint studies.

KEYWORDS: *geography of services, literature review, chronological and thematic approach, Poland*